

UDK 94 (497.6) "14"
Izvorni naučni rad

POSLEDNJI PAVLOVIĆI – BOSNA SREDINOM XV STOLJEĆA*

Boris Nilević

U spomen na prof. dr. Borisa Nilevića objavljujemo njegov magistarski rad, odbranjen 12. 1. 1978. godine na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beogradu. Rad tematizira historiju srednjovjekovne Bosne sredinom XV stoljeća i mjesto posljednjih Pavlovića između izvjesno ojačane centralne vlasti i hercega Stefana Vukčića.

Ključne riječi: zemlja Pavlovića, srednjovjekovna Bosna, XV stoljeće, Ivaniš Pavlović, vojvoda Petar Pavlović, knez Nikola Pavlović.

Uvod

OPavlovićima, srednjovjekovnoj vlasteoskoj porodici, s glavnim posjedom u istočnoj Bosni, napisano je nekoliko studija. O knezu Pavlu Radenoviću, utemeljivaču moći ove porodice, pisao je Jovan Radonić.² Kao jedan od najmoćnijih velikaša uz Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića, knez Pavle je u zajednici s njima smjenjivao kraljeve i uticao na bosansku spoljnu politiku. U njegovim rukama izvan Bosne, tj. krajeva od Sarajeva do Drine i od Spreče do rijeke Prače, bili su i Trebinje, Vrm sa Klobukom i polovina Konauala sa Cavtatom. Ubijen je sredinom 1415. godine od strane Sandaljevih ljudi u Sutjesci, prilikom njihovog međusobnog obračunavanja. Naslijedili su ga i povelili borbu osвете, kako za njega tako i za učvršćivanje svoga položaja.

* Ovaj rad predstavlja rukopis magistarskog rada Borisa Nilevića u redakciji prof. dr. Esada Kurtovića. Rukopis je u privatnoj arhivi priređivača.

² Радоњић Ј. 1902. knj. 211. 39-63; knj. 212. 34-62.

ja, prvo stariji sin Petar (poginuo 1420), o kome nema cjelovitog pregleda, a zatim i mlađi Radoslav, čija je ličnost i aktivnost obrađena u doktorskoj tezi Alekse Ivića.³ Vojvoda Radoslav je vazal sultana; krajem 1426. prodaje Republici sv. Vlaha svoj dio Konavala, za 13.000 dukata, kuću u Dubrovniku i 600 perpera godišnjeg dohotka, da bi kasnije s istom vodio rat 1430-1432. godine; 1435. godine, kada je umro Sandalj, u sukobu je s njegovim nasljednikom sinovcem Stefanom Vukčićem Kosačom, koji je izašao kao pobjednik osvojivši mu gotovo cijeli jug. Umro je krajem 1441. ostavivši zemlju u naslijeđe trojici sinova: vojvodi Ivanišu, knezu Petru, docnijem vojvodi i knezu Nikoli.

Ova trojica posljednjih Pavlovića su i predmet obrade ove studije. O vojvodi Ivanišu pisao je Vladimir Ćorović.⁴ Njegov mali članak nema napomena o građi na kojoj je zasnovan, ali su evidentni dubrovački dokumenti objavljeni u zbirkama Nikole Jorge⁵ i Ljube Stojanovića.⁶ Autor je Ivaniša, mogli bismo reći, književno obradio, a u nekim momentima i sa primjesama familijarnosti. Ćorović je ipak umnogome služio kao polazna tačka za dalja istraživanja. Inače, svom trojicom u svojim historijama Bosne pozabavili su se Vjekoslav Klaić⁷, Vladimir Ćorović⁸ i Sima Ćirković⁹, kao i u sklopu svojih radova Ćiro Truhelka¹⁰, Mihailo Dinić¹¹, Đoko Mazalić¹², Hazim Šabanović¹³, Desanka Kovačević¹⁴ i drugi.

Ovaj rad o Ivanišu, Petru i Nikoli, koji su djelovali u posljednje dvije decenije bosanske historije, zasnovan je na građi Dubrovačkog arhiva. Njihove raznolike veze sa Republikom ostavile su traga u arhivskim knjigama, na prvom

³ Ивић А. 1907. knj. 245. 1-32; knj. 246. 24-48.

⁴ Ћоровић В. 1939. 135-145.

⁵ Jorga N. 1899.

⁶ Стојановић Љ. 1929. I/1; Исти. 1934. I/2.

⁷ Klaić V. 1882.

⁸ Ћоровић В. 1940.

⁹ Ћирковић С. 1964.а).

¹⁰ Truhelka Ć. 1917. 145-211.

¹¹ Динић М. 1935. 168; Исти. 1940. 182.

¹² Мазалић Ђ. 1940. 9; Исти. 1949-1950. 219-223.

¹³ Šabanović H. 1958. 177-220; Исти. 1959.

¹⁴ Kovačević D. 1961.

mjestu u zapisnicima Vijeća, zatim pismima i uputstvima, kao i u serijama privrednog i društvenog karaktera. Istina, većinu podataka su koristili i drugi historičari sa tolikim osjećanjem za bit problema ove familije da nam je bilo teško prilaziti izvorima iz sopstvenog ugla.

Djetinjstvo i mladost Ivaniša Pavlovića

Djetinjstvo i mladost posljednjih Pavlovića, kao i toliko druge vlastele, prilično su nam, da tako kažemo, nepoznati. Rano doba najstarijeg od njih kneza Ivaniša može se donekle pratiti kroz odnose Radoslava sa susjedima, u kojima je i on na neki način prisutan, što sa Petrom i Nikolom to nije slučaj sve do iza očeve smrti. Razlog je, mislimo, u preimućstvu koje donosi prvo-rođenje.

Ivaniš je rođen u junu 1423. godine¹⁵ iz braka vojvode Radoslava i Teodore, kćerke Vukca, Sandaljevog brata, vjenčanih vjerovatno 1421. godine.¹⁶ S Teodorom se kasnije razveo i doveo drugu s kojom je dobio Petra u aprilu 1425. godine.¹⁷ Za trećeg, najmlađeg Nikolu ne znamo ni godinu rođenja¹⁸, a ni ime majke mu, jer je Teodora, što je donekle zavisilo i od političkih odnosa Pavlovića i Kosača, dolazila i odlazila sa dvora Radoslavljevog.¹⁹

¹⁵ Krajem juna 1423. stigao je u Dubrovnik Radoslavljev izaslanik, da javi kako se vojvodi rodio prvjenac sin. Republika je glasniku za novost dala 100 perpera kao nagradu. Iorga N. 1899. 218. n. 4; Državni arhiv u Dubrovniku (dalje: DAD), Consilium Rogatorum (dalje: Cons. Rog.) III, 168v (30. 6. 1423. g.); “qui nuntiauit filium domino suo natum” (30. 6. 1423.g.), Consilium Maius (dalje: Cons. Maius) II, 12, a mladom Ivanišu uputila je dar od 60 perpera. Iorga N. 1899. 218, n. 4; “pro dono dando filio ultrascripti voyuode, nato sibi” (30. 6. 1423. g.), Cons. Rog., III, 169; Cons. Maius, II, 129 (30. 6. 1423. g.).

¹⁶ Ђирковић С. 1964.а). 256.

¹⁷ [...]”de donando Rudec nuncio voyvode Radossau pro novo portato de nativitate filli dicti voyvode qui sibi natus est” (26. 4. 1425. g.). DAD, Cons. Maius III, 69 v. Ta se zvala Katarina, što saznajemo u dokumentu iz 1448. godine: “per manus dicti Paul Chestanich nomine voyvode Petar Paulovich et domine Cathelene eius matris” (16. 2. 1448. g.). Cons. Rog. X. 159 v.

¹⁸ Prof. Sima Ćirković u rodoslovnoj tablici Pavlovića u *Istoriji Bosne* na strani 390. stavlja Nikolino rođenje u rasponu od 1425-1430. godine; Стојановић Љ. 1934. I/2. 103. Kada Ivaniš potvrđuje trgovačke povlastice i župu Konavle Dubrovčanima 29. septembra 1442. godine, obećava da će se njegova braća knezovi Petar i Nikola Republici zakleti kad budu u vremenu od 14 godina. Samo ovo nije dovoljno da bi se utvrdila tačna dob, jer je Petar, na primjer, tada imao 17 godina.

¹⁹ Ивић А. 1907. књ. 246. 45. govori kako je ta druga žena rodila Radoslavu i Petra i Nikolu,

Prije Ivaniševa rođenja Dubrovnik je vodio pregovore sa vojvodom Radoslavom da im proda polovinu župe Konavli, jer je vojvoda Sandalj Hranić prodao prvu polovinu od svoga dijela. S tom polovinom bi se ispunjavala težnja Republike za proširenjem granica svoga područja, koja se počela konkretno realizovati počevši od 1333. godine dobijanjem Stona od kralja Dušana i bosanskog bana Stjepana. Nakon dugih cjenkanja i razvlačenja došlo se do sporazuma krajem 1426. godine. Našavši se vjerovatno u novčanoj oskudici, Radoslav je uspio da proda svoj dio za veću cijenu nego Sandalj: dobio je 13.000 dukata, kuću u Dubrovniku i 600 perpera godišnjeg danka. Njegova polovina je i bila vrednija, naročito zbog grada Cavtata. O tome su sačuvana četiri dokumenta, pisana ćirilicom, a datirana istoga dana, 31. decembra 1426. godine.²⁰

U okviru ovog sporazuma, za njegovu veću sigurnost, Republika je tražila da se pored oca zakune na svršenu prodaju i mali knez. U Radoslavljevoj povelji vidimo da su sve obaveze vojvodine doista date u ime njegovo i Ivaniševu.²¹ Radoslav nije htio dugo pristati na zahtjev Republike, da se na tu povelju zakune lično i njegov sin. Tri godine, koliko je tada imao Ivaniš, ne poimaju primljenu obavezu. Ili nije htio uopšte da ga veže, pa da u slučaju raskida bude u pitanju i Ivaniševa moralna odgovornost.²²

Nije prošlo mnogo vremena kako je Republika stekla taj dio Konavala i plaćala ugovoreni dohodak vojvodi Radoslavu²³, kada je ovaj počeo tražiti natrag ustupljeno zemljište. Na pomolu je bio sukob u historiji poznat kao Konavoski rat, koji se iz lokalnog mogao pretvoriti u zaplet na više strana.

Dubrovčani su osjećali opasnost od Turaka, koji još od XIV vijeka postepeno sputavaju slobodu balkanskih državica i oduzimaju im grad za gradom.

uzimajući u obzir dokument od 10. decembra 1442, kojim je Teodora u slučaju smrti ostavila svoje blago Ivanišu: "И такои нам госпога Теодора оветова, да се ова више речена постава на конь прѣминѣтга госпоге Теодоре, колико би се нашло поставе њ наше комѣнь, да се да господинѣ вонде Иванишѣ, када хотеть вѣде ѣзети; ако ли би се и господинѣ вонде Иванишѣ згодило прѣминѣти, а наша се више речена постава њ нашемѣ комѣнь, тада да се има подати неговѣ ближнемѣ натрьшю кои вѣде нишю господарство наследовати". Miklosich F. 1858. 419. Po Iviću, ta druga Radoslavljeva žena je umrla krajem marta 1439, da bi se ponovo vratila Teodora, a vidjeli smo da se ona uz Petra spominje i 1448. godine. Izgleda da su zajedno živjele.

²⁰ Стојановић Љ.1929. I/1. 592-606; 607-612; 612-614; 615-616.

²¹ Isto. 592-606.

²² Ђоровић В. 1939. 134.

²³ Динић М. 1935. 247. нар. 5.

U toku 1429. razmatra se plan o prekopavanju tanke prevlake koja je Cavtat spajala s kopnom i na taj način da se grad pretvori u ostrvo koje se lakše može braniti. Početkom 1430. otpočne Republika kopati ovaj jarak. Radoslavu ovo posluži kao povod da protestuje preko svojih poslanika u Dubrovniku, jer je on Republici dao zemlju, ali ne dozvolu da zida na njoj gradove.²⁴

Neprijateljstva su započela krajem aprila 1430. godine. Međutim, Republika je sada bila u boljem položaju u odnosu na početak vijeka kada ih je napao kralj Ostoja. Pripremili su se odmah i na vojnom i na diplomatskom polju. Angažuju se najamnici u Italiji i Zeti, dok Radoslav ostaje ograničen na svoje snage i nadanje u tursku podršku.²⁵

Neposredno poslije napada Dubrovčani su tražili pomoć od kralja Žigmunda, Tvrtka II i Sandalja Hranića. Ali odzivi su puni oklijevanja. Tvrtko II osuđuje Radoslavljev postupak i traži od njega da odustane od neprijateljstva. Kao suveren, poduzeti nešto konkretnije nije mogao, jer se Radoslav podložio još jačemu. Uživa sultanovu zaštitu. Slično je reagovanje i Sandalja Hranića. I njemu je potrebna turska dozvola.²⁶ Republika uviđa da sukob treba dovesti do vrhovne arbitraže. Kako je Radoslav vazal sultana, a oni ugarskog kralja, mir koji je između Ugarske i Turske treba da se protegne i na zaraćene strane. Ovakva dimenzija neće biti ostvarena, iako je u okviru nje, s obzirom na uplitanje kralja Žigmunda, Porta zauzimala objektivan stav.²⁷

Za vrijeme rata Radoslav je uspio da iz nesigurne koalicije Dubrovnika, Tvrtka II i Sandalja Hranića, uperene protiv njega, izdvoji Tvrtka II s kojim je nastojao da se u ovom trenutku izmiri. Nestalni velmoža je trebao garantovati spram kralja svoju vjernost najtežom vrstom jemstva, sinom Ivanišem, kao taocem. Pristao je na to i krajem septembra 1431. šalje na bosanski dvor ženu Teodoru i sina.²⁸

Dubrovčani reaguju i krajem novembra šalju bosanskom kralju poslanike Ivana Gučetića i Nikolu Đorđića da spriječe sklapanje saveza protiv Republi-

²⁴ Ивић А. 1907. књ. 246. 24-25.

²⁵ Ђирковић С. 1964.а). 262-263.

²⁶ Исто. 263.

²⁷ Исто.

²⁸ Ђоровић В. 1939. 134; Труhelка Џ. 1917. 197.

ke.²⁹ Čuvši za poslanstvo, Radoslav je pokušao Tvrtka nagovoriti protiv njih, jer su u stanju da otruju i kralja i Ivaniša, pa je molio da mu sina pošalje kući. Kralj ovo ispriča poslasticima, a oni to jave 31. decembra 1431, iz Jajca u Dubrovnik.³⁰

Po Republici, Radoslav je tako htio da oslobodi sina iz kraljevih ruku. O takvom poslu oni nikada nisu mislili, niti zamišljali, a da su to htjeli, mogli su uraditi i na samom dvoru Radoslavljevom sa cijelom njegovom porodicom. Kralja podsjećaju na Salomonove riječi: “Ne vjeruj neprijatelju kad se s tobom izmiri”³¹

Radoslav je reagovao kao otac. Njegova glava je bila ucijenjena, a osvetu se mogla protegnuti i na sina.³² Tvrtko je ostao uz vojvodu. On nalazi da Dubrovčani rade na Porti i protiv njegovih interesa, te dopušta Ivanišu da se početkom februara vrati kući.³³

Uskoro dolazi do porodične krize u domu Pavlovića sa uzrocima i ličnim i porodičnim. Radoslav je otjerao Teodoru, jer je Sandalj u sukobu vojvode sa Dubrovnikom držao stranu Republike, a 1432. godine sa despotom Đurđem ušao u rat protiv bosanskog kralja.³⁴ Ivaniš će rano upiti zatrovanost porodične atmosfere.

Iako je bio rat, radilo se na miru. Radoslavljevi poslanici vode pregovore sa dubrovačkim vijećem o pojedinostima mira i stvaraju se uslovi koji će biti osnova povelje napisane 25. oktobra 1432. u Dubrovniku, kojom vojvoda u ime svoje i Ivaniševo daje pristanak na taj mir.³⁵

²⁹ Truhelka Ć. 1917. 197.

³⁰ [...]“che nui vi avemo mandati di la per atosicar la sua Maesta e lo fiolo de Radossavo” (19. 1. 1432. g.), DAD, Lettere di Levante (dalje: Lett. di Lev.), XI, 68. Uporedi: Ђоровић В. 1939. 134.

³¹ [...]“che se la nostra Signoria non timesse dio, ne la infamia di questo mondo, non solamente averessimo saputo e possuto mandar atosicar el ditto fiolo in le man di la corona vostra, la qual cosa mai non se impensassino ne imaginassino, ma quando l'era in le man proprie del padre, e non tanto lui, ma ello padre suo proprio e la madre e tuti suoi averessimo saputo e saputo farli tuti atosicar” (19. 1. 1432. g.), DAD, Lett. di Lev., XI, 68-68 v. Uporedi: Truhelka Ć. 1917. 197-198.; Ђоровић В. 1939. 135.

³² Ђоровић В. 1939. 135.

³³ Isto.

³⁴ Isto.

³⁵ Стојановић Љ. 1929. I/1. 617-627.

U novembru su Dubrovčani poslali dvojicu poslanika na dvor Radoslavu u Borču da bi od vojvode, Ivaniša i njihovih plemića primili zakletvu na mir. On ih je lijepo dočekaao, ali se polaganje zakletve produžilo za nekoliko mjeseci. Vojvodin sin je bio odsutan, a isto tako i neki plemići koji su se po obaveznom propisu imali zakleti.³⁶ Uzrok odugovlačenja na zakletvu nije Ivaniševa odsutnost, već Radoslavljevo odbijanje kroz obrazloženje da je za to premlad.³⁷ Razlog zbog koga vojvoda nije pristajao da mu se zakune i sin nepoznat je, ili ga možemo naslućivati kao u doba prodaje Konavala.

Da bi se ovo pomaklo s mrtve tačke, vratiše se dubrovački poklisari na Tvrtkov dvor sa uputstvima: da mole od kralja da dopusti Ivanišu zakletvu, ili da naloži Radoslavu da se zakune za svoga sina i da im vojvoda da povelju u kojoj će biti obećanje da će se knez zakleti čim odraste.³⁸ Treba da se prihvati i kumstvo ponuđeno od Radoslava. Ono je u smutnom vremenu, pored riječi, pisma, zakletve rotnika i stupanja u srodstvo jedno jamstvo više. Budući da je ovdje u pitanju odnos između katolika i nekatolika, ono nije moglo biti kršteno, nego šišano. Kum Ivanišev će biti grad Dubrovnik, zastupljen svojim poslanicima Ivanom Gundulićem i Nikom Đorđićem, koji su se trebali držati domaćeg običaja i da dječaku u ošišane kike zamotaju kao dar 30 dukata.³⁹ Kasnije Radoslav izrazi želju da i on kumuje gradu Dubrovniku i da bi u tu svrhu s Ivanišem posjetio grad. Vijeće odgovori da to s veseljem prihvata, a Radoslavljevo kumče bi trebao biti sin dubrovačkog kneza ili nekog vlastelina, ukoliko ga knez ne bi imao za krštenje.⁴⁰ Pošto je ovdje u pitanju katolički Dubrovnik, šišano kumstvo ne bi dolazilo u obzir. Da li se to kumovanje ostvarilo, to ne znamo.

³⁶ DAD, Lett. di Lev., XI, 123v-124v (3.12. 1432. g.). Uporedi: Truhelka Ć. 1917. 205; Ђоровић В. 1939. 136.

³⁷ DAD, Lett. di Lev., XI, 126v-127v (29. 12. 1432. g.). Uporedi: Truhelka Ć. 1917. 205; Ђоровић В. 1939. 136.

³⁸ DAD, Lett. di Lev., XI, 128-131v (17. 1. 1433. g.). Uporedi: Truhelka Ć. 1917. 205-206; Ђоровић В. 1939. 136.

³⁹ “Et cusi, siando voi rechiesti al tagliar di capelli della garzona, secondo si costuma et e di usanza di la, involtateli ne li capelli da ducati XXX in gio, como a voi parera” (17. 1. 1433. g.), DAD, Lett. di Lev., XI, 130. Uporedi: Truhelka Ć. 1917. 205-206; Ђоровић В. 1939. 136.

⁴⁰ DAD, Lett. di Lev., XI, 141-143 (13. 4. 1433. g.). Uporedi: Truhelka Ć. 1917. 206; Ђоровић В. 1939. 136.

Zakletva na mir je najzad položena 25. marta 1433. u Borču. Ivaniš bi izuzet zbog mladosti, s obećanjem i zakletvom vojvode da to učini “kad bude u vremenu dostojnom”, a to je 14 godina.⁴¹ Prije toga je bosanski kralj 2. marta izdao u Sutjesci povelju kojom je mir Radoslava Pavlovića s Dubrovčanima “blagoslovio” na molbu obje strane.⁴²

Tako se završio Konavoski rat “s koga razmirjâ niedna koristj ne bivala ednoi stranq i drugoi pače čteta i rasapj”.⁴³ Ali je zato još više uvukao Turke u arbitražu ne samo Radoslavu nego i cijeloj Bosni.⁴⁴

Sa bosanske političke pozornice nestala je 15. marta 1435. godine još jedna velika ličnost. Umro je Sandalj Hranić. S pogibijom Pavla Radenovića 1415, smrću hercega Hrvoja Vukčića 1416. i sada Sandalja nestala je generacija koja je poslije Tvrtka I krajem XIV i početkom XV vijeka stvorila samostalne teritorije, smjenjivala kraljeve i određivala ponašanje Bosne prema vani.⁴⁵ Pošto Sandalj nije imao djece, državu mu je naslijedio sinovac Stefan Vukčić Kosača. Radoslavu se pružila prilika da dobije nove posjede, te on vaskrsava staro neprijateljstvo između dvije kuće. Stanje rata s povremenim mirom i sudom Porte trajat će sve do smrti Radoslavljeve novembra 1441. godine. Ivaniš ovdje nije imao učešća. Mogao je samo da posmatra slamanje moći njegove, nekoliko decenija jake porodice. Gubitkom južnih krajeva sa najznačajnijim mjestom Trebinjem, kao i kasniji novi odnos snaga vratit će Ivaniša a pogotovo njegove nasljednike u priličnoj mjeri na davnašnju neznatnost.

Iz ovog vremena znamo za jedno djelovanje Ivaniševo. U augustu 1439. položio je zakletvu u Bobovcu pred kraljem i Dubrovčanima, na koju se ranije obavezao njegov otac.⁴⁶ Dočekalo se i vrijeme njegovog punoljetstva, istina malo više od 14 godina.

⁴¹ Стојановић Љ. 1929. I/1. 631-632.

⁴² Isto. 512-513.

⁴³ Isto. 617.

⁴⁴ Ивић А. 1907. књ. 246. 38.

⁴⁵ Ђирковић С. 1964.а) 267; Isti. 1964.б) 7.

⁴⁶ Стојановић Љ. 1929. I/1. 515-516.

Ivaniš Pavlović kao vojvoda

Krajem novembra 1441. godine umro je vojvoda Radoslav Pavlović.⁴⁷ Njegovu oblast naslijedio je Ivaniš, koji kao najstariji sin uz to dobi i titulu vojvode. Vladimir Ćorović dobro oraža: “Мада понижен у последњим борбама, Радослав је ипак важио као један од главних великаша Босне; после Стјепана Вукчића био је несумњиво још увијек најсилнији”.⁴⁸ Sada bi Ivaniš trebao da baštini tu ulogu.

Nakon smrti Radoslava nije odmah došlo do pomirenja između Pavlovića i Stefana Vukčića. Stefanov poslanik je tek 12. maja 1442. saopštio Republici da je njegov gospodar sklopio mir sa sestrom Teodorom i njenim sinovima.⁴⁹ Kako je do mira došlo, to tačno ne znamo. Možda je to bilo posredovanjem Radoslavljeve udovice⁵⁰, ili možda zbog Stefanove želje da dobije slobodne ruke za svoje aktivnosti.⁵¹

U vremenu od smrti Radoslavljeve do mira, a možda i za života vojvodinog, pao je u Stefanove ruke i grad Klobuk.⁵² To je bilo posljednje uporište Pavlovića na jugu. Od nekada prostranih posjeda Pavla Radenovića u Primorju, Pavlovići zadržase samo katun Vlaha Žurovića (iznad izvora Rijeke dubrovačke), i to do svoje propasti.⁵³ Tokom 1442. godine između Pavlovića i Kosača vlada mir. Marinu Gučetiću, koji je 4. septembra polazio kao poslanik Ivanišu, Senat nalaže, ukoliko iskrsne nešto novo, da ide i Stefanu “*ukoliko je pola dana daleko*”.⁵⁴ I u decembru postoji dokaz o miru među njima. Pri uzajamnom potvrđivanju povelja Dubrovčani daju savjet Ivanišu da od Stefana traži povelju o nekadašnjem Radoslavljevom pokladu koju je ovaj uzeo kad je prvi put

⁴⁷ Republika odlučuje da se izjavi saučešće ženi i sinovima, (5. 12. 1441. g.), DAD, Cons. Rog., VIII; Uredi: Ђирковић С. 1964.6). 55. нап. 66.

⁴⁸ Ђоровић В. 1939. 137.

⁴⁹ [...] “respondendi ambaxiatoribus vojvode Stipani ad eorum ambaxiatam circa pacem secutam inter ipsum vojvodam Stipanum et eius sororem dominam Theodoram et eius filios ac alia exposita” (12. 5. 1442. g.), DAD, Cons. Rog., VIII, 132. Uredi: Ђирковић С. 1964.6). 56. нап. 72.

⁵⁰ Ђоровић В. 1939. 137.

⁵¹ Ђоровић В. 1940. 462.

⁵² Динић М. 1940. 167-168.; Ђирковић С. 1964.6). 56-57.

⁵³ Динић М. 1940. 168.

⁵⁴ DAD, Cons. Rog., VIII, 163 (4. 9. 1442. g.). Uredi: Ђирковић С. 1964.6). 57.

osvojio Trebinje.⁵⁵ Negdje u ovo vrijeme izbio je rat između kralja i Stefana. Gornji navod nam pokazuje Ivaniševu neutralnost. Mir je poštovan.

Još od smrti Tvrtka I u zemlji teče proces teritorijalnog i privrednog cijepanja, a time se javlja i želja feudalaca da stečene domene zaokruže u zasebne ekonomske cjeline. Republika je svjesna slabosti samo vladarske garancije slobode trgovine, te pregovara sa krupnim velmožama ponaosob. I jedni i drugi nalaze svoj interes. S proljeća ove 1442. godine Dubrovčani su radili na tome da im Ivaniš potvrdi sve one povlastice koje su im dali vojvoda Radoslav i njegovi preci.⁵⁶ U to doba Dubrovnik je na Porti postigao lijep uspjeh. Sultan je izdao povelju kojom će poštovati samostalnost Republike i obaveza se da će dubrovački trgovci u Turskoj imati konkretne povlastice. O velikom uspjehu odmah je obaviješten pored bosanskog kralja, vojvode Stefana Vukčića, i Ivaniš Pavlović.⁵⁷

Ivaniš je izdao povelju 29. septembra na planini Bujaku prema Brodaru i njom potvrdio sve ranije ugovore naslijeđene još od Pavla Radenovića.⁵⁸ Pod tim su se podrazumijevale trgovačke povlastice i župa Konavli. Na ovu povelju, kao i na još neke, pisanu “са пуно самосвести, и по значају порекла и по личном ставу”,⁵⁹ kao i na mogućnosti osvjetljavanja raznih vidova života jedne znamenite familije vraćat ćemo se u toku izlaganja. Zauzvrat su Dubrovčani 10. decembra potvrdili sva stara prava i njemu i njegovoj braći: palaču u Dubrovniku, konavoski dohodak u iznosu od 600 perpera godišnje, kao i dijelove zemlje koje su uživali kao dubrovački plemići.⁶⁰ Iz tog dana potječe i dokument kojim Republika obećava Teodori da će je u slučaju nevolje primiti u grad kao i na ostavljanje njenog blaga.⁶¹ Osjećamo njenu zabrinutost, ali ne

⁵⁵ [...] “recordandi ambaxiatori voyvode Juanis paulovich quod povegliam ducatorum 6.000 quos alias habeat in comuni nostro voy. Radossauus pater eius querit ipse v. Juanis a voy. Stipano et eam dare in manibus nostris sicut alias nobis promissum est” (13. 12. 1442. g.), DAD, Cons. Rog., VIII, 186 v. Uporedi: Ђирковић С. 1964.6). 57. нап. 75.

⁵⁶ Vijeće umoljenih odlučuje da pregovara za potvrdu privilegija sa poslanikom “voyvode Juanis, filio quondam voy. Radossavi et eius fratris” (19. 3. 1442. g.), DAD, Cons. Rog., VIII, 106.

⁵⁷ Божић И. 1952. 91.

⁵⁸ Стојановић Љ. 1934. I/2. 100-104.

⁵⁹ Ђоровић В. 1939. 138.

⁶⁰ Стојановић Љ. 1934. I/2. 104-108.

⁶¹ Isto. 113-115.

vidimo uzrok. Misli o životu iznesene ovdje su generalne.

Dubrovčani u oktobru 1443. godine šalju svoje poslanike Nikolu M. Ka-
bužića, Blaža Ranjinu i Alojzija Rastića ugarskom kralju Vladislavu s molbom
da im potvrdi stare povlastice. U uputstvu od 7. oktobra, pored ostalog, tražit
će se od suverena da ih pismeno preporuči bosanskom kralju, vojvodi Stefanu
i vojvodi Ivanišu Pavloviću.⁶²

Polovinom novembra umro je kralj Tvrtko II. Na pomolu su bili nemiri,
jer je trebalo popuniti bosanski prijesto. Psihoza uznemirenosti pri smjenji-
vanju vladara javlja se poslije Tvrtka I i uvijek je popraćena borbama. To i
Dubrovčani dobro znaju, pa zajedno sa saučešćem povodom kraljeve smrti
preporučuju Stefanu, Ivanišu i drugoj vlasteli svoje trgovce.⁶³ Započinje i hri-
šćanska ofanziva protiv Turaka, u početku nezavisna od događaja u Bosni, ali
uskoro daje posljedice isprepletene s njima. Prije 5. decembra Bosna je imala
novog kralja Tomaša⁶⁴, izabranog od strane vlastele iz kraljeve zemlje i okol-
nih velikaša. Protivnik mu je od prvog dana Stefan Vukčić, možda kao vazal
turski, a i zbog nade u izvjesne koristi promjenom vladara. Vojvoda je podr-
žavao Radivoja, starog pretendenta. Ni u Ugarskoj pozicija novog kralja nije
jasna, jer na njegov prijesto polažu pravo i grofovi Celjski po ugovoru između
Hermana Celjskog i kralja Tvrtka II iz 1427. godine. Tomaš je u prilici da traži
saveznike. Vani mu je najprirodnija Venecija, a u zemlji Ivaniš Pavlović. Mle-
čani su istisnuli Stefana iz Donje Zete, i bili su spremni da mu nametnu borbu
u sjevernim obalskim oblastima. Ivaniševa podrška je isto važna. On je poslije
Stefana najjači bosanski vlastelin, te čovjek koji ima vjerovatno dubok interes
sa primjesama osvete zbog starih krajeva. Uz to je od oca Radoslava naslijedio
dobre odnose sa despotom Đurđem Brankovićem, kojima se sada koristi da
pomogne Tomašu. Preko Dubrovnika 7. januara 1444. godine upućuje pisma

⁶² “E per lo simele supplicar dobiati che etiamdio vi faza far tre altre lettere di recomandazion:
una dele qual se debia drezar al re di Bosina, et l'altra al voyvoda Stipan e la terza al signor
voyvoda Ivanis Paulovich, ali quali in le dette lettere ne voia cordialissimamente ricomandar,
azo che la cita de Ragusa e mercadanti di quella, i quali usano e traficano ala zornata nele
contrate et tegnute di essi signori, per caxon di tal recomandation possino sentir at conseguir
frutto, destro et emolumento; et fati di aver tutte tre dette lettere bollate dela bolla soa regal, e
con voy qquelle a noi in lo vostro ritorno portareti” (7. 10. 1443. g.), DAD, Lett. di Lev., XIII,
129v; Радоњић Ј. 1934. I/1. 463.

⁶³ DAD, Cons. Rog., VIII, 255 (22. 11. 1443. g.). Usporedi: Ђирковић С. 1964.6). 71. нап. 1.

⁶⁴ Ђирковић С. 1964.6). 71. нап. 4.

ugarskom kralju i despotu.⁶⁵ Međutim, za Stefana se stvara veća opasnost. Hrišćanska vojska pod zapovjedništvom kralja Vladislava, despota i Jovana Hunjadija prešla je Srbiju i početkom decembra bila je u Sofiji. Izgledalo je da će Evropa biti oslobođena od Turaka. A Stefan je njihov štitićenik. Taj poremećaj u globalnoj politici, zatim u Bosni Tomaš i Ivaniš, pa protivnička Venecija pritiskuju Kosaču. To je za Tomaša povoljna prilika i on je neće propustiti. Početkom januara 1444. kralj i Ivaniš Pavlović postižu velike uspjehe. Oni su prodrli u dolinu donje Neretve, gdje su im se pridružili i Radivojevići. Očekivao se pad Drijeva. U Dubrovniku su 7. januara spremaju darovi ako Tomaš dođe u Drijeva.⁶⁶ U februaru se ovaj važan privredni centar poslije više od tri decenije ponovo našao u kraljevskim rukama.⁶⁷ Da bi se izvukao iz nevolje, Stefan se tješnje veže za kralja Alfonsa i postaje njegov vazal. O tome se izdaje povelja 19. februara 1444.⁶⁸ Vojvoda ima neku korist od patronstva aragonskog kralja, ali ne znamo koliko je ovaj svojim zauzimanjem kod njemačkog cara, Venecije i bosanskog kralja uspio da popravi Stefanov položaj u Bosni. Zaraćene strane su vjerovatno sklopile primirje, jer Dubrovčani 4. marta od Stefana traže da otvori puteve, da bi 17. dozvolili svojim trgovcima da sa robom mogu ići u Bosnu i Srebrenicu.⁶⁹

Rekli bismo da je uzet predah za nove sukobe koji su se desili početkom avgusta 1444. i razvijali u korist Stefana. On je uz angažovanje najamnika, a još više uz tursku pomoć povratio dolinu donje Neretve, Drijeva i vratio u pokornost vlasteosku porodicu Radivojević. Tomaš je izgubio jug, a sa istoka se javljala nova opasnost. Despot Đurađ je pri sprovođenju mirovnog ugovora s Turcima sredinom avgusta dobio natrag svoje zemlje i gradove, čak i one koje je posjedovao prije 1439. Za obnavljanje Despotovine nisu više u pitanju Turci, koji su se kod obaveza pokazali lojalni, već bosanski kralj i Venecija, koji su na svojim stranama oteli dio Đurđeve države. Iz tih razloga Đurađ će biti upućen na Stefana Vukčića, da bi s njim u oktobru sredio svoje odnose.

Kad je hrišćanska vojska ponovo krenula protiv Turaka, Tomaš se nalazio

⁶⁵ Isto. 72. нап. 9.

⁶⁶ Isto. 73. нап. 11.

⁶⁷ Isto. 73.; Isti. 1964. a). 277.

⁶⁸ Isti. 1964.6).75.

⁶⁹ Isto. 773. нап. 30.

u Kreševu. Tu primi dubrovačke poslanike i 3. septembra im potvrdi povlastice.⁷⁰ Među plemstvom oko kralja pri polaganju zakletve nalazio se i Ivaniš. Vladimir Ćorović razmišlja: “Колико је краљ Томаш држао до њега види се најбоље по том, што у својој потврдној повељи Дубровчанима [...]међу присутном властелом, као сведоцима, даје забележити на првом месту Иваниша, иако је ту свакако било много старијих од њега”.⁷¹ Samo ne smijemo prenebregnuti činjenicu da je taj Ivanišev primat došao kao rezultat nesloge Stefana i kralja.

Kod Varne se ratna sreća okrenula u korist Turaka. Oni 10. decembra poraziše hrišćane i tu su poginuli kralj Vladislav i kardinal Cezarini. Ivan Hunjadi se uspio spasiti. Turci su pobjedom otvorili perspektivu novih osvajanja.

Proljeće 1445. Tomašu donosi ozbiljne protivnike Stefana i despota Đurđa, a porazom ugarske vojske kod Varne, te raspadom koalicije njemu ostaje nada u Veneciju kao i na početku vladavine. Njegov pokušaj da Republici predoči opasnost od koalicije Stefan Vukčić – despot Đurađ i da ovi napadnu s mora, a on s kopna Stefana, ne uspijeva. Mlečani se nadaju miru sa Kosačom i do njega će doći u avgustu. Kralj neće izdržati opterećenje s dva jaka protivnika. U aprilu 1445. gubi od despota Srebrenicu, stari kamen spoticanja srpskih i bosanskih vladara. Ipak se sav okrenuo prema Kosači. Opet je uz njega Ivaniš Pavlović. O početku rata malo se zna. Saznanje je veće kad su se kraljeva i Ivaniševa vojska u svome napredovanju prema jugu približila Dubrovniku. Krajem juna Republika zabranjuje svojim trgovcima da prolaze robom kroz Stefanovu zemlju.⁷² Drijeva su ponovo pala pod Tomaševu vlast, a u julu pometeno stanovništvo na Kosačinoj zemlji, kao i u prethodnom ratu, prelazi na dubrovački teritorij.⁷³ Kraljevoj vojsci Dubrovnik dopusti da na njegovom tlu kupuje hranu za snabdijevanje, ali ne i oružje.⁷⁴ Činilo se kao da Stefanu nema izlaza, te se Republika dade na spremanje poslanstva i bogatih poklona kralju i Ivanišu ako dođu do Jasena, u Trebinje ili čak u Dračevicu.⁷⁵ Obračun ipak

⁷⁰ Стојановић Љ. 1934. I/1. 115-117.

⁷¹ Ђоровић В. 1939. 139.

⁷² Ђирковић С. 1964.б). 90.

⁷³ Isti. 1964.a). 280.

⁷⁴ Isti. 1964.б). 90.; Ђоровић В. 1940. 475.

⁷⁵ [...] “in casu quo descendit a Jasen inferius, videlicet in Trebigne vel Draceviza” (5. 7. 1445. g.),

nije do kraja doveden. Kralj i Ivaniš nisu došli do Jasena i Trebinja. Pojavio se neki preokret pomoću koga se Stefan izvukao. Da li je sklopljeno primirje ili su se pojavili Turci u centralnoj Bosni te kralja prisilili na povratak? Izgleda da je ovo drugo uzrok.⁷⁶ Da je u septembru mir, znamo po tome što je dozvoljen prolaz trgovcima kroz Kosačine zemlje.⁷⁷

U ovoj godini je značajno za Ivaniša Pavlovića da je uspio nakon dugo vremena da naplati konavoski dohodak. Dubrovčani su prestali biti redovni u svojoj obavezi od 1438. godine kada je Radoslav u sukobu sa Stefanom Vukčićem izgubio Trebinje, a i zbog teškog položaja Bosne i Srbije padom Smedereva 18. avgusta 1439. pod tursku vlast. Kada se situacija u našim zemljama stabilizovala poslije Segedinskog mira i Stefan Tomaš se utvrdio na prijestolju, Republika daje pristanak na isplatu Ivanišu u iznosu od 3.600 perpera za 6 godina (1439-1444).⁷⁸

Dvogodišnje ratovanje između Tomaša i Stefana Vukčića pokazalo je da kralj nije bio u stanju da dovede u pokornost jakog oblasnog feudalca. Da bi podigao autoritet centralne vlasti i obezbijedio mir u državi, morao je ići drugim putem. Ratni metod trebalo je napustiti i mirnim načinom pridobiti vojvodu. Početkom aprila 1446. saznalo se da će se kralj Tomaš oženiti Katariinom, kćerkom vojvode Stefana Vukčića.⁷⁹ Svadba je obavljena sredinom maja u Milodražu i tom su prilikom kralj i vojvoda jedan drugom iskazali počasti. Ivaniš u znak neslaganja s tom novom politikom nije htio da se pridruži svečanostima. Tomaš mu šalje poslanike i očekuje odgovor, da bi znao šta će dalje da radi.⁸⁰ Koliko znamo do sukoba nije došlo. Kada je kralj izdao u Vranduku 22. avgusta povelju sinovima vojvode Ivaniša Dragišića, kojom im je darovao grad Ključ i druga mjesta, uz Stefana Vukčića i drugu vlastelu prisutan je i

DAD, Cons. Rog., IX, 170.; Ђоровић В. 1940. 475.

⁷⁶ Ђирковић С. 1964.6). 90-91.

⁷⁷ Isto. 91.; Isti. 1964.a). 280.

⁷⁸ "Radoe Osdrisalich et Miothos Zurich, ambassiatorez vojvode Juanis radossau Paulovich", dobijaju 3.600 perpera "pro tributo Canalis sex annorum finitorum die primo novembris 1444" (12. 7. 1445. g.), DAD, Diversa Notariae (dalje: Div. Not.), XXIX, 113. Uporedi: Динић М. 1935. 249. нап. 12.

⁷⁹ Ђирковић С. 1964.a). 280.

⁸⁰ (31. 5. 1446. g.), DAD, Lett. di Lev., XIII, 206. Uporedi: Ђирковић С. 1964.6). 93.

Ivaniš Pavlović.⁸¹ Nakon svadbenog ceremonijala, Tomaš i Katarina su otišli na još jedan, u Mile na krunisanje.

Pomirenje kralja i Kosače donijelo je Bosni stanje reda. Vlastela se izmirila, a i položaj prema vanjskom svijetu je uveliko popravljen. Tomaš je imao dobre odnose sa Venecijom, a Stefan sa Turcima i Aragoncima. Zbog unutrašnjih borbi Mađari su se zabavili u svojoj kući.

To će trajati dvije godine, za koje se ne zna ništa o unutrašnjim sukobima bosanskih velikaša.⁸² A onda počinje sve po starom, jer se nije dao zaustaviti od kraja XIV vijeka započeti proces u kojem se vlasteoska moć i posjed šire na račun svojih susjeda. Povod su loši odnosi između Tomaša i despota Đurđa oko Srebrenice. Stefan napušta kralja i prilazi despotu. Rat vođen u jesen 1448. između novoga hercega i Tomaša je obustavljen, ali samo privremeno, do početka sljedeće godine. Kralj nastoji da dobije savezništvo Venecije, ali ne uspijeva. Protivnici ratuju krajem aprila ili početkom maja negdje u blizini Neretve. Bezbjednost stanovnika Drijeva je ugrožena.⁸³ Za saveznike Tomaš ima ponovo Pavloviće, jer za Petra, mlađeg brata Ivaniševog, postoji sigurna vijest da je u proljeće 1449. bio u neprijateljstvu sa hercegom.⁸⁴

U ovoj 1449. godini Ivaniš je proslavio svoju svadbu. Republika je 26. maja donijela odluku da prihvati njegov poziv u svatove i da mu se kao dar u

⁸¹ Miklosich F. 1858. 438-441; Ђирковић С. 1964.а). 281.

⁸² Ђирковић С. 1964.а). 288.

⁸³ Isti. 1964.б). 120.

⁸⁴ Citiramo radi veće preciznosti iz doktorske disertacije S. Ćirkovića (*Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*) napomenu pod. br. 5, na str. 120: “За време quadragésime, тј. од 2. марта до 13. априла 1449. Орсат Соркочевић, дубровачки властелин, унајмио је у Горажду Радоја Винарића, херцеговог човека, са три коња да му пренесе тканине кроз област Петра Павловића. Радоје је скренуо пажњу да се може десити да му тамо одузму коње јер: [...] nos habemus guerram cum dicto voivoda /Pethar/. Орсат је преузео ризик, а Радоје је заиста изгубио коње. Соркочевић је два исплатио, а Радоје је добио од херцега дозволу да одузме коња било ком Дубровчанину изузев Марину Гундулићу и сину Ђорђа Гучетића. Коња је одузео Стефану Цријевићу, па је настао веома заплетен спор између оштећеног и наследника Орсата Соркочевића, Lam. de foris (Lamenta de foris) XXII, 287-287v, 3. XII 1449. Cons. Minus (Consilium Minus) XII (a ne XI kao u navedenom djelu – opaska B.N.) 14 i 18 a tergo 7. V 1450. gdje se kaže da je sve bilo prošle quadragésime [...] in locis de Juanis Paulovich propter discordiam que tunc erat ipsum et chercech Stiepanum [...]”.

sviti pokloni 500 perpera.⁸⁵ Da bi svadbu uvećao, Dubrovnik će poslati i svoje pifare i trumbetare.⁸⁶

Kosača se kasnije izmirio sa Ivanišem. On u Dubrovniku februara 1450. traži ljekara za svoga sestrića.⁸⁷ Ovaj se ipak od bolesti, samo ne znamo koje, nije mogao spasiti. Umro je u novembru⁸⁸, u 27. godini života, relativno mlad da bi se mogao više iskazati. Nešto ranije umrla mu je majka Teodora.⁸⁹ Periodu bosanske istorije, u kojem je i kraj njene državnosti ostali su da budu sudionici Ivaniševa braća, vojvoda Petar i knez Nikola.

Vojvoda Petar i knez Nikola Pavlović

Uporedo s ratom između kralja Tomaša i hercega javljaju se nesuglasice između Kosače i Republike sv. Vlaha. Zapleti nastaju oko grada Novog, gdje je poslije dužih priprema, marta 1449. godine počela da radi Stefanova tkaonica i da se od tvrđave stvara konkurentna varoš Dubrovniku i Kotoru. Postupak s Novim, te hercegove mjere u širem privrednom smislu, kao u trgovini stokom, soli, povećanju prolaznih carina i uvođenju novih uslova za transport robe, slamale su stari red običaja i ugovora čuvanih od primorskih trgovaca. Kada se na ovo nadovezalo i ometanje trgovaca oduzimanjem robe, Republika je dobila priliku da zabrani kretanje svojim ljudima kroz njegovu zemlju. Odluka o zabrani se donosi 18. jula 1450, da bi bila potvrđena zadnji dan tog mjeseca i ostala na snazi od početka rata i za sav period neprijateljstva.⁹⁰ Obustava trgovine je dobila karakter blokade. Štetu je imao da podnosi Dubrovnik, još

⁸⁵ O ovome se raspravlja 24. maja: [...] “qui nos invitat ad nuptias” (24. 5. 1449. g.), DAD, Cons. Rog., XI, 75, a potvrđuje 26. maja Cons. Maius, IX, 34-35 (26. 5. 1449. g.). Uporedi: Ђоровић В. 1939. 140.

⁸⁶ DAD, Cons. Rog., XI (27. 5. 1449. g.); Cons. Maius, IX, 35v (27. 5. 1449. g.). Uporedi: Ђоровић В. 1939. 140.

⁸⁷ [...] “pro eundo ad medendum Juanis Paulovich” (9. 2. 1450. g.), DAD, Cons. Rog., XI, 152; (10. 2. 1450. g.), Cons. Maius, IX, 99v. Uporedi: Ђирковић С. 1964.6). 120. нап. 5.

⁸⁸ Republika šalje jednog vlastelina: [...] “pro morte Juanis Paulovich ad fratres suos” (28. 9. 1450. g.), DAD, Cons. Rog., XI, 267. I hercegu je izraženo saučešće (28. 11. 1450. g.). Isto. 268v. Uporedi: Ђирковић С. 1964.6). 120. нап. 5.

⁸⁹ [...] “de visitando cum litteris nostris, scribendo filium domine Theodore, matris vayvode Ivanis nuper defuncte, et etiam Stiepanum, chercech eius fratrem, condolendo se de morte domine Theodore” (27. 8. 1450. g.), DAD, Cons. Rog., XI, 232.

⁹⁰ Ђирковић С. 1964.6). 133.

više herceg, jer opadanjem prometa na putevima krešu se krila razmahnute mu privrede i prihoda, a uz to se preko njegovog teritorija odvijala i dubrovačka trgovina sa despotovim i turskim oblastima. Da su Dubrovčani politički koristili ovu blokadu, pokazuje način kako su pravili izuzetke. Sve do dana najteže zategnutosti u toku rata odobravao se izvoz stvari za hercegov dvor. Ivanišu Pavloviću, međutim, uskraćivana je dozvola; kad je poslije njegove smrti došao Petar Pavlović, neki posebni razlozi su naveli Dubrovčane da mu odobravaju snabdijevanje.⁹¹

Da bi napao Dubrovnik, Stefan je morao pažljivo pripremiti teren. Imao je pouku iz historije rata Radoslava Pavlovića sa Republikom iz 1430-1432. godine, kako se sukob, naizgled poseban, može iskomplikirati do velike mjere. Okolnosti su mu išle na ruku. U februaru 1451. na sultanski prijesto dolazi ratoborni Mehmed II, budući osvajač Carigrada, od koga je herceg dobio do početka maja u korist neke privilegije protiv Dubrovnika.⁹² Tomaš ratuje sa despotom oko Srebrenice, a u centru mu zemlje, u Hodidjeđu, vladaju Turci. Đurađ na turskom dvoru dobro stoji, ali loše sa Hunjadijem. Dubrovačka nada Ugarska je zatrovana unutrašnjim borbama između stranki Janka Hunjadija i Ladislava Posmrčeta. Republika drži za legalne predstavnike Ugarske kraljevine Janka Hunjadija i Ugarski sabor, ali zato joj u računici otpada hrvatski ban Petar Talovac, koji je bio protivnik i Hunjadija i kralja Tomaša. Uz to, ukoliko bi Mađari nešto poduzeli, herceg se nadao turskom reagovanju.

Dubrovnik, iako prepušten sam sebi, nije klonuo duhom. Vlada 14. aprila 1451. nalaže Sigismundu Gučetiću da u traženju saradnje na putu ka ugarskom gubernatoru posjeti bana Petra Talovca i bosanskog kralja Tomaša.⁹³ Kralju Tomašu je, između ostalog, imao savjetovati da bude u slozi i savezu sa Petrom i Nikolom Pavlovićem.⁹⁴

⁹¹ Isto. 134. нап. 7. Zabrana Ivanišu: DAD, Cons. Rog., XI, 238v, 248v (12. 9. i 14. 10. 1450. g.). Odobrenje Petru Pavloviću: Isto. 272 (15. 12. 1450. g.); Isto. XII, 4v (23. 1. 1451. g.). Sredinom aprila 1451. uskratili su i Petru dozvolu za tkanine. Isto. 59 (19. 4. 1451. g.).

⁹² Ђирковић С. 1964.а). 288.

⁹³ DAD, Lett. di Lev., XIV, 73-81 (14. 4. 1451. g.); Gelcich J.- Thallóczy L. 1887. 488-503.

⁹⁴ “Appresso a voi ser Sigismundo che debiate confortar lo prefate re che voglia esser in bon acordio et union con Petar et Nicola Paulouichi” (14. 4. 1451. g.), DAD, Lett. di Lev., XIV, 75.; Gelcich J. – Thallóczy L. 1887. 492.

U junu je herceg ušao u Konavle i osvojio ih, osim grada Sokola. Najamnike je, kao i Dubrovčani, dovodio sa strane, iz Italije. Osim njih, u Kosačinoj vojsci su bili i njegovi vazali sa svojim odredima. Sa strane je hercegu došla u pomoć vojska Petra Pavlovića. Iza smrti Ivaniša ova familija pada jedno vrijeme u punu ovisnost od Kosača i gubi prijašnju ulogu u Bosni. Republika se 21. juna žalila Petru što daje Stefanu vojsku protiv nje, što je docnije Pavlovićev poslanik Vuk odbijao i molio da se ne oduzimaju baštine u Dubrovniku. Republika mu nije vjerovala.⁹⁵

U julu su Dubrovčani i Stefan sklopili usmeno primirje, jer Republika zbog želje za akcijama na dužu stazu nije htjela da se napravi pismeni dokument o pregovorima. U to vrijeme po Stefana povoljna protivnička razjedinjenost na početku rata poče nestajati, a time Dubrovnik dobi priliku za konkretnije djelovanje na realizaciji sklapanja saveza. Hunjadi i despot su se pomirili i postigli sporazum o braku između njihovih familija, a posredovanjem Republike sklopljen je mir između Đurđa i kralja Tomaša nakon trogodišnjeg sukobljavanja. Despot je Kosači krajem jula vratio sve povelje i ugovore u znak prekidanja odnosa. Republika 18. avgusta uputi Aloviza Gučetića bosanskom kralju s projektom ugovora o savezu protiv Stefana.⁹⁶ Tomašu će se preporučiti da privuče na svoju stranu Pavloviće.⁹⁷ Međutim, u Tomaševoj povelji Dubrovniku izdatoj u Bobovcu 18. decembra 1451. godine, gdje on sklapa savez sa Republikom protiv hercega Stefana među prisutnom vlastelom ne vidimo Pavloviće.⁹⁸

Dalje odnose između Dubrovnika i Kosače određivat će događaj od 24. novembra 1451. kada je sklopljen mir između Turske i Ugarske, koji je, između ostalog, zabranjivao Stefanu da napada i uznemirava Republiku. To je dobro za Dubrovnik, a nepovoljno za Kosaču, jer taj ugovor ne utiče na odnose među turskim vazalima. U januaru 1452. u Dubrovnik je došao sultanov poslanik Murat da vrati Republici Konavle. On posreduje za mir o kome je napravljena i pismena isprava. Činilo se da je rat završen. Dubrovnik razoružava svoje brodove, ali najamnike u predviđanju novih sukoba zadržava. Zai-

⁹⁵ Ђирковић С. 1964.6). 154. нап. 40.

⁹⁶ DAD, Lett. di Lev., XIV, 87v-90v (18. 8. 1451. g.); Ђирковић С. 1964.6). 161-162.

⁹⁷ DAD, Lett. di Lev., XIV, 89v (18. 8. 1451. g.).

⁹⁸ Стојановић Љ. 1934. I/1. 118-121.

sta, poslije odlaska Murata Stefan ponovo zaposjeda Konavle, a Dubrovčani se žale na Porti zbog njegovog postupka i traže novog turskog poslanika. I prije nego što će se on pojaviti, 29. marta 1452. izbija duže vremena pripremana pobuna protiv hercega, kojoj je na čelu njegov sin Vladislav. Početkom aprila sin-urotnik je zavladao cijelim Humom, osim Ljubuškog. Dubrovčani su se dali na novčano, vojno i diplomatsko pomaganje zavjerenika.

Stvoren je i savez između Tomaša i Vladislava, te se očekivao dolazak kraljeve vojske i vojvode Petra Vojsalića u Hum.⁹⁹ Sredinom aprila u Dubrovnik dolazi novi turski poslanik, te herceg mora konačno da vrati Konavle. Međutim, ni protivnicima hercegovim ne ide najbolje. Pojavljuje se razdor čiji je glavni uzrok bio u podjeli Stefanovih zemalja. Kralj Tomaš uz potporu Ivaniša Vlatkovića želi da Blagaj postane njegov i od Vladislava traži taj grad. Ovaj opet, da bi ga ustupio, tražio je da ga Tomaš učini gospodarem oblasti od Černerna do mora. Kralj je saglasan s tim, ali je problem u tome što je Blagaj u oblasti Vladislavljevoj, te ovaj može da ga preda direktno kralju, a oblast koju je Tomaš trebao u naknadu da dâ čekala je osvajanje. Dubrovčani su se angažovali da otklone uzroke nesporazuma time što bi oni preuzeli Blagaj i predali ga kralju, ali po njegovom ispunjenju obaveza prema Vladislavu. To Tomaša neće zadovoljiti i on 10. juna napušta Goricu i odlazi u Blato¹⁰⁰, da bi 14. ili 15. juna došlo do nekakvog sporazuma između njega, Vladislava i Ivaniša. Istovremeno je kraljev logor centar diplomatske aktivnosti, jer vidimo poslanstvo iz Ugarske, poklisare Pavlovića i sultanovog sklava.¹⁰¹

Krajem juna u Dubrovniku se saznaje za dolazak novog sultanovog sklava, trećeg po redu. Kad je prispio u Dubrovnik, s njim su bili poslanik despota Đurđa, jedan čovjek Pavlovića, i hercegovci poslanici.¹⁰² Cilj dolaska mu je u ime izvršenja sultanove naredbe da Stefan nadoknadi ratnu štetu Republici nanijetu od vremena ugarsko-turskog rata. Međutim, u zadatku kao da ne žuri. Stefanovi poslanici u toku pregovora napuštaju Dubrovnik i time odugovlače sprovođenje naređenja.

Poslije dugih pregovora dolazi do mira. O tome herceg 10. aprila 1454.

⁹⁹ Ђирковић С. 1964.а). 303-304.

¹⁰⁰ Исти. 1964.б). 181.

¹⁰¹ Исто. 182.

¹⁰² DAD, Cons. Rog., XIII, 45v (3. 7. 1452. g.); Isto, 46v (4. 7. 1452. g.); Ђирковић С. 1964.б). 183.

izdaje povelju, da bi Republika pred njim 4. maja pročitala svoju. Tek su od tada Dubrovčani računali da je mir sklopljen. Trogodišnje ratovanje koje ih je ekonomski iscrpilo suparnicima nije promijenilo granice.

Kada je došlo do mira između Republike i hercega, stvorila se mogućnost i popravljajanja odnosa između Pavlovića i Dubrovnika. Još prije, 26. oktobra 1453. Republika traži da vojvoda Petar Pavlović pošalje poslanstvo za obnavljanje prijateljstva.¹⁰³ Senat 12. jula 1454. donosi odluku da se Pavlovićima plati interes od uloženog kapitala i tribut od tri godine koliko je trajao rat sa Kosačom¹⁰⁴, a 15. su vojvoda Petar i knez Nikola potvrdili Republici njihov stari dio Konavala sa Sokolom i Vitaljinom i Cavtatom, kao i povlastice o trgovini.¹⁰⁵ Povelja je izdana u Dubrovniku sa dodatkom pisanim u Borču.¹⁰⁶

Jakovu Buniću, dubrovačkom poklisaru koji ide kod ugarskog gubernatora Janka Hunjadija i srpskog despota Đurđa, Republika u napatku od 2. novembra nalaže da svrati kod Pavlovića, gdje će regulisati pitanja otete robe i preporučiti im budućnost trgovaca i trgovine dubrovačke.¹⁰⁷ Kod Hunjadija i despota Bunić, između ostalog, treba da postigne da ovi, kada otpreme njihove poslanike imperatoru turskom, izmole da otpremi sklava kralju Bosne i hercegu Stefanu i Pavloviću i drugoj gospodi Bosne u zapovijedi da imaju paziti povelje i pisma i da ne čine novine protiv Republike i trgovaca.¹⁰⁸

Republika šalje 10. maja 1454. tri poslanika sa darovima i tkaninama, te većim brojem muzičara prema Sokolu, gdje se očekivalo da će biti obavljene zajedničke svadbe hercega Stefana i njegovog sina Vlatka. Nakon veselja su dubrovački poslanici Nikola Kabužić i Mihailo Bucinjolić trebali da idu na dvor Petra Pavlovića, koji se takođe ženio i da u okviru toga dobiju zakletvu

¹⁰³ [...] “quod voyvode Petar mittat huc suos bonos homines pro loquendo nobiscum et pro renovando amititiam et faciendo bonam pacem” (26. 10. 1453. g.), DAD, Cons. Rog., XIII, 251. Uporedi: Ђирковић С. 1964.6). 211. нап. 44. Ovo je kod prof. Sime Ćirkovića u okviru 1454, a spada pod 1453. godinu.

¹⁰⁴ [...] “etiam diffalcandi tributum pro Canali pro tribus annis quibus habuimus guerram” (12. 7. 1454. g.), DAD, Cons. Rog., XIV, 72. Uporedi: Динић М. 1935. 249-250. нап. 18.

¹⁰⁵ Стојановић Љ. 1934. I/2. 148-151.

¹⁰⁶ Станојевић С. 1923. 18.; Ćremošnik G. 1952. 116-117.

¹⁰⁷ DAD, Lett. di Lev., XIV, 157-157v (2. 11. 1454. g.). Радонић Ј. I/2. 566-567.

¹⁰⁸ DAD, Lett. di Lev., XIV, 160 (2. 11. 1454. g.). Радонић Ј. I/2. 572.

kod potvrđivanja privilegija i preporuku za trgovce.¹⁰⁹ Kasnije se Petru Pavloviću rodio sin kome više neće biti pomena u izvorima.¹¹⁰

Dok su na našem prostoru ratovali herceg Stefan Vukčić i Dubrovnik, sultan Mehmed II je 1453. godine osvojio Carigrad. Slijedeći sultanov pohod je usmjeren protiv Smedereva i Beograda. Pripremajući se za njega, Mehmed II je početkom 1456, u odnosu na vazale, počeo da obnavlja običaje koji su nekad vladali pod Muratom i Bajazitom. Tako je tražio od kralja Tomaša 10.000

¹⁰⁹ “Commettemo cum el nome di dio et del glorioso maritre et pontifice misser sancto Bisasio confaloner nostro che habiando levato el comiato dal signor cherzech cum li doi terzi di fameglii et doi terzi di cavalli et doi terzi di la spexa et cum li piffari et trombeti dobiati a dretura andar dove sentireti esser el suprascripto vaivoda Pethar Paulovich. Allo qual essendo gionto presentata prima la lettera di credenza fareti el conveniente salute per parte del Rettor et zentilhomeni. Poi direti como seti mandati ad allegrarse cum luy ad questa soa allegrezza et noze et cerca questo facto usareti quelle parole le qual se convignerano fazendo commemoratione della bona amicia tra la signoria nostra et li soi precessori. Et etiam fazendoli et dandoli la bundictione como se suole in simili casi. Per lo simile vi amarezareti cum conte Nicola fratello del ditto vaivoda Pethar. Mandenove el dono el qual era comprato per conte Vladissavo zoe tanti panni quanti donasti al conte Vlatcho el qual dono presentareti al ditto vaivoda Pethar quando el sentera in tavola cum la noviza el primo disnar da puo che sereti gionti della. Insuper attendereti cum el ditto vaivoda Pethar et cum conte Nicola suo frar che vogliano sacramentar lor et lor gentilhomeni li quali se troverano della per confirmatione del privilegio el qual ne fexe el suo ambassador del qual privilegio vi mandemo una copia per vostra instructione et diceti che avanti non havemo mandato per far questi sacramenti prima per molte infermita, le qual l'anno passato forno nella citta nostra ulterius le divisione le qual erano tra noy et lo signor cherzech. Cerca queste caxone, zoe del cortizar presentar et far la confirmatione delle poveglie stareti apresso el ditto vaivoda Pethar. Da 4, 5 in 8 zorni in liberta vostra poy recommandando li merchandanti nostri levareti lo comiato et tornarete a casa. Et sello ritorno schontrasti cherzech cum li fioli voltative alloro et salutatel per parte nostra [167] Item al ditto vaivoda Pethar direti che essendo venuto a noy el suo ambassador ad significarne de queste soe noze et ad convitarne ad esse noze noy fossemo molto allegri della consolatione sua et di bona voglia acceptassemo di mandar li ambasciatori nostri. Ma perche la cossa e stata presta non possando noy cussi presto provedi di altri ambasciatori deliberassimo mandar voy per alegrarse cum luy ad questa soa consolatione et fargli quello honor che se conviene tra li boni amixi. Item siando confermata la poveglia cum opportuni sacramenti da poy lo pregareti chel voglia pagar a Marini de Buchia et ad altri nostri quello che debono haver da lui et etiam vi agravareti della morte di Vlacussa Pellozich et pregrati da puo chel ditto Vlacussa ha persa la vita esso vaivoda voglia proveder che al mancho sia restituito el suo haver perche tal haver e di altri mercadanti nostri li quali dovevano haver da esso Vlacussa [167v]” (30. 5. 1455. g.), DAD, Lett. di Lev., XIV, 167-167v.

¹¹⁰ “Prima pars est de donando Pauco Mircouich, Bosidaro diach ambasciatoris hercech Stjepani et Pauco filio voivode Pethar Paulovich” (20. 2. 1459. g.), DAD, Cons. Maius, XI, 97v.

tovara namirnica, od hercega Stefana 8.000, a od Petra Pavlovića 4.000, te da se lično sa vojskom pridruže pohodu. Od Tomaša je još zahtijevao da mu preda četiri svoja grada i to Bistrički u Livanjskom polju, strateški važan za prodiranje u Dalmaciju, drugi na putu za Ugarsku i dva u srcu Bosne. Odgovor sve trojice bio je isti – da će plaćati uobičajeni danak kao i ranijim carevima.¹¹¹

U vrijeme ove vojne Dubrovnik nije bio neposredno ugrožen od Turaka. Republika sa strane prati turske pripreme i o tome izvještava Ugarsku. Međutim, događaji koji dolaze dovode do napetosti odnose između turskih vlasti i dubrovačkih trgovaca. Turci zauzimaju teritoriju despotovu. Republici se putevi tamo zatvaraju. Ta nesigurnost je i u Bosni, kako zbog sukoba između hercega i Ivaniša Vlatkovića, *“а онда и због турске привредне политике, коју су морала да спроводе и босанска господа, стално контролисана од турских чиновника и под притиском турског гарнизона у Врхбосни”*.¹¹² Uopšte, u odnosima Bosne sa Republikom sv. Vlaha permanentno je dominiralo pitanje oduzetog srebra i sigurnosti puteva. Dubrovčani uviđaju da bezbjednost trgovaca u unutrašnjosti zemlje zavisi na prvom mjestu od Turaka. *“Чињеница да су сребро одузимали и краљ Томаш и Петар Павловић показује да се није радило о нерасположењу наше властеле, већ о строгим турским наредбама. Фојничким трговцима је кнез Павле Клешић рекао да је султанов склав наредио да се све сребро мора носити у Турску. Херцег кроз чију земљу су пролазили путеви имао је наређење да спречава покушаје да се сребро кришом односи у Приморје”*.¹¹³ Dubrovčani su odlučili 6. aprila 1456, još neobaviješteni o pozadini zapljene, da zamole turskog poslanika da posreduje kod vojvode Petra Pavlovića i da vrati srebro i dukate dubrovačkim trgovcima koje im bijaše oduzeo.¹¹⁴ Krivice je bilo i na dubrovačkoj strani, jer pojedini trgovci Republike koristili su smutno vrijeme da se obogate na bilo koji način.

Dubrovčani su dopadali i turskog ropstva, mada nisu ratovali s Turcima. Svaka osmanlijska provala na teritoriji Republike završavala se odvođenjem ljudi i stoke. U ropstvo se Turcima moglo dopasti indirektnim putem, kao u

¹¹¹ Ђирковић С. 1964.а). 311.; Исти. 1964.б). 227.

¹¹² Божић И. 1952. 141.

¹¹³ Ђирковић С. 1964.б). 233.

¹¹⁴ DAD, Cons. Rog., XIV, 280v (6. 5. 1456. g.). Uporedi: Ђоровић В. 1940. 520.; Божић И. 1952. 141.

slučaju Radovana Milatovića, koji je 1457. godine tužio petoricu Pavlovićevih ljudi da su ga na putu opljačkali, a onda prodali Turcima.¹¹⁵

Poslije pada Carigrada i Srbije postalo je jasno da je Bosna na redu. U njoj će početi rad na slozi. Neki feudalci koji su se ranije oslanjali na Turke, kao na primjer herceg Stefan Vukčić, trgnut će se i pomiriti s novim kraljem Stefanom Tomaševićem. Inače, i Tomašević je gledao da se sa svojim protivnicima izmiri. Tako vječnom pretendentu na bosansku krunu Radivoju 18. septembra 1461. godine u Bobovcu izda ispravu kojom potvrdi sve zemlje i gradove podijeljene mu još od kralja Tomaša. Povelju potvrdiše herceg Stefan sa sinovima, te vojvode Petar Pavlović, Pavao Klešić, Ivaniš Vlatković, Pavao Čubretić i drugi.¹¹⁶ Zadržat ćemo se na pitanju autentičnosti ove darovnice sadržane u Fojničkoj i Lašvanskoj hronici. *“После турског освајања једино су фрањевачки манастири, настали у деценијама уочи пада Босне, одржавали некакав културни континуитет. Али и они су се сувише доцкан појавили и премало су урасли у босанско друштво, да би могли да буду, у правом смислу, чувари и преносиоци историјских традиција. То јасно показују две хронике које су у њима настале: Фојничка (из друге половине XVII века) и хроника фра Николе Лашванина (из краја XVIII в.). За старију историју Босне оне имају, као што је с разлогом речено, ‘свега неколико и то сасвим помућених и непоузданих вести’ (В. Ђоровић)”*¹¹⁷ Evo kako fra Julijan Jelenić gleda na 18. septembar 1461. godine, ali kao na prilog podređen koncepciji socijalnog i političkog djelovanja bosanskih franjevaca “za Boga, svoga vladara i narod”: *“Okolnost, da je posljednji bosanski kralj prije turske navale s moćmi sv. Luke i kraljicama odpremio iz Jajca u Dalmaciju i nekoliko franjevaca, te da su obje potražile gostoljublje kod franjevačkog reda, svjedoči kojim je duhom disao i onaj zadnji ogranak narodne dinastije i kako je uskim vezom bio skorčan s franjevačkim redom. Ove riječi našega Batinica potvrđuje i ona iz 1461. darovnica Stjepana Tomaševića, kojom ovaj svoga strica radivoja obdaruje s gradom Komotinom, gorom Bočcem itd., te ga sa svim njegovim posjedima predaje pod zaštitu u ruke mnogopoštovanom u Isuskrstu*

¹¹⁵ Динић М. 1967.а). 120.

¹¹⁶ Трухелка Ћ. 1909. 446-448.

¹¹⁷ Ђировић С. 1964.а). 13. Упоређи: Ђоровић В. 1940. 11.

fratru Filipu vikaru bosanskom".¹¹⁸ "Neki ovu darovnicu, koja se u bosančici i u Fojničkoj i Lašvanskoj hronici nalazi, drže sumnjivu. Nu s tim se puno ne slabi naša tvrdnja, jer, ako bi i bila lažna, ipak se je morala osnovati na odnošajima bosanskih franjevaca i kralja Tomaševića".¹¹⁹ Mi ovo shvatamo kao falsifikat, ali i pretpostavljamo da se sve tako moglo i desiti, jer je sva situacija onovremenu Bosnu upućivala na mudriji politički kurs.

Vojvodu Petra Pavlovića ponovno susrećemo kraj Tomaševića kada se ovaj krunisao u Jajcu "вероватно 17. новембра 1461, на дан Гргура Чудотворца кога је Пије II по жељи краљевој десет дана раније прогласио за заштитника Босне".¹²⁰ Da se Sabor sastao, pokazuje nam Tomaševićeva povelja data Dubrovčanima 23. novembra kojom im potvrđuje Nove zemlje, Konavle i trgovačke povlastice i na njoj imena osam velikih vojvoda, predstavnika najjačih familija iz raznih krajeva – do tada, koliko znamo diplomatsku istoriju Bosne, najveći broj.¹²¹ Nije bilo samo u pitanju to što se na glavu bosanskog kralja prvi put stavlja kruna poslata iz Rima, već i zbijanje u atmosferi dolazeće opasnosti.

Kada se ovako otvoreno pristupalo Zapadu, trebalo se i osigurati kod njega. Kralj i Stefan traže pomoć i skloništa kod Mletaka, dok se vojvoda Petar Pavlović obraća Dubrovačkoj republici. Ova mu 19. decembra odbija zajam od 1.000 dukata¹²², a početkom juna 1462. majstora za bombe i baliste.¹²³ Republika sv. Vlaha je vjerovatno iz straha od Turaka ove molbe odbijala.

Nadajući se pomoći hrišćanske koalicije koju je organizovao papa, Stefan Tomašević je otkazao plaćanje danka sultanu. Ali, kad se ta vanjska potpora pokazala više kao fiktivna, kralj se obraća Porti s molbom na primirje od 15 godina, što ova njegovim poslanicima i obećava, krijući stvarnu namjeru sultanovu da osvoji Bosnu. Tako će i biti. Nekoliko dana poslije odlaska

¹¹⁸ Jelenić J. 1912. 93-94.

¹¹⁹ Isto. 94. nap. 1.

¹²⁰ Динић М. 1955. 37.

¹²¹ Стојановић Љ. 1934. I/2. 162-165.

¹²² [...] "respondendi Radiz Boganouich ambassiatori voyvode Pethari Paulovich se excusadi pro mutuo ducatorum mille" (19. 12. 1461. g.), DAD, Cons. Rog., XVII, 36v.

¹²³ [...] "litteris habitis a voyvoda Pethar Pavlovich pro requisitione, quam fecit de uno magistro bombardarum et balistarum, se excusando" (4. 6. 1462. g.), DAD, Cons. Rog., XVII, 97. Uredi: Динић М. 1934. 81.; Ђоровић В. 1940. 574. nap. 3.

bosanskog poslanstva krenuo je sultan Mehmed II s vojskom preko Skoplja, Kosova i Sjenice za njim i početkom maja 1463. stigao u oblast Pavlovića i Kovačevića, pa odatle brzim maršom u Gornju Bosnu i Ključ na Krajini. Na putu osvojenja isjekao je mnogo plemstva zajedno sa Stefanom Tomaševićem, da bi se 7. jula našao ponovo u Sjenici, a 17. u Skoplju. Kako su završili Petar i Nikola Pavlović? Sudbina im je prilično nepoznata. Petar se zadnji put spominje 4. i 7. februara prilikom nagrađivanja njegovih svirača koji su počastvovali Dubrovnik za praznik Sv. Vlaha.¹²⁴ Kada je Mehmed II zauzeo Bosnu, prvo je naišao na oblast Pavlovića. Da li je tu bilo otpora i kako su se oni ponijeli, to ne znamo. Jedino je sigurno, na osnovu Dubrovačkog arhiva, da se oni poslije 1463. više ne spominju, osim u slučajevima njihove zaostavštine i konavoskog dohotka koje je Turska tražila od Republike sv. Vlaha, što ćemo kasnije pokazati. Vojvodi Petru i knezu Nikoli ne zna se ni grob.¹²⁵ Njihovo područje, kao i ostali dio Bosne i kasnije Hercegovine, ušlo je u sklop Turskog imperija. Navest ćemo i domišljanja raznih istoričara o posljednjim danima ove porodice. Kod jednih prevladava mišljenje da je sultan prilikom zauzimanja Bosne posjekao obojicu¹²⁶, a drugi, prilično oslonjeni na turske hroničare Ašik-pašu i Dursun-bega, samo jednog, ali kojeg?¹²⁷

Pavlovića zemlja

Historijsko-geografskim pitanjem lokalizovanja opsega i granice oblasti Pavlovića bavili su se Vladislav Skarić, Đoko Mazalić i Hazim Šabanović.¹²⁸ Mi ćemo ovdje uglavnom omeđivati teritorij ove porodice u vremenu njene pro-pasti.

Njihovi preci su počeli iz predjela gdje je današnji rogatički kraj, ili u širem smislu, oblast od Sarajeva do Drine i od Spreče do rijeke Prače, što će predstavljati njihovu, mogli bismo reći, i geografski prirodnu zemlju, do kul-

¹²⁴ DAD, Cons. Rog., XVII, 179 (4. 2. 1463. g.); Cons. Maius, XII, 115 (7. 2. 1463. g.).

¹²⁵ Mazalić Đ. 1942. 83.

¹²⁶ Јиречек К. 1952. 393.; Skarić V. 1930. 10.; Čubrilović V. 372-273.; *Historija naroda Jugoslavije I.* 1953. 609.

¹²⁷ Ђоровић В. 1940. 556; Елезовић Г. 1940. 596. 614; Mazalić Đ. 1942. 48-49; Šabanović H. 1959. 39; Handžić A. 1975. 329.

¹²⁸ Скарић В. 1922. 184-188; Mazalić Đ. 1942. 31-94; Isti. 1949/50. 219-223; Šabanović H. 1958. 177-220; Isti. 1959.

minacionog perioda kada je Pavle Radenović pobijedio Sankoviće i osvojio: Trebinje, Bileću, Klobuk sa župom Vrm i Konavle. Za Radoslava počinje osipanje ovog prostranstva prodajom Konavala 1426. godine Republici sv. Vlaha i osvajanjima od strane Stefana Vukčića i Turaka. Stefan mu je na jugu počev od zauzimanja Trebinja sa okolnim župama 1438. prisvojio sve, osim Klobuka i katuna vlaha Žurovića. Kosača će dobiti Klobuk po Radoslavljevoj smrti, a na osnovu ugovora u proljeće 1442. sa Teodorom i Radoslavljevim sinovima, dok će jedino Vlasi Žurovići čija su se sela nalazila iznad Rijeke dubrovačke, ostati do kraja u vlasti Pavlovića.¹²⁹ Kao minimalni ostatak u Primorju, istina drugog karaktera, mogla bi se uračunati zemlja koju su Pavlovići kao dubrovačka vlastela dobili u Konavlima pri podjeli ovih 1427, te njihovih Planina 1442. godine.¹³⁰

U Bosni ostaje pitanje Olova, glavnog posjeda Pavlovića i vremenska granica uspostavljanja dvovlašća između njih i Turaka u Vrhbosni.

Nema podataka koji bi govorili o rudarskoj aktivnosti na teritoriji Kosačine zemlje, a on ipak izvozi olovo u Dubrovnik, Veneciju i Apuliju. Profesor Sima M. Ćirković je vjerovanja da je Stefan do njega dolazio kupovinom kao i drugi trgovci i pretpostavke o ubiranju dijela olovske carine zasnovane na osnovu povelje kralja Fridriha III iz 1448. godine, gdje se Stefanu pri potvrđivanju posjeda iza svih gradova spominje na kraju i dominium Czarina Olofska.¹³¹ Pretpostavci je korijen i u vojnopolitičkom odnosu snaga. Ako je Sandalj još u vremenu kada su Pavlovići bili daleko snažniji uspio da obezbijedi ubiranje dijela prihoda olovske carine, zašto to ne bi mogao i Stefan Vukčić, naročito za Petra i Nikole Pavlovića, s kojima, po prof. Ćirkoviću, ova familija pada gotovo u vazalni položaj prema Kosači: davali su mu vojsku u ratu sa Dubrovnikom i ostali zavisni sve do svoje propasti.¹³²

Poći ćemo drugim putem, oslonjeni na sumnju dr. Mihaila Dinića, koju i prof. Ćirković iznosi.¹³³ To što je Olovo prilično udaljeno od hercegovih zemalja nije značilo da sa Kosačama nije imalo nekog dodira. U srednjovjekovnoj

¹²⁹ Динић М. 1940. 167-168.

¹³⁰ Godine 1427. dobio je vojvoda Radoslav 19, a Ivaniš sa braćom Petrom i Nikolom 1442. godine 5 četvrtina. Uporedi: Грујић Р. 1926. 58. нап. 58.

¹³¹ Ћирковић С. 1964.6). 138-139.

¹³² Isto. 139.

¹³³ Динић М. 1940. 234; Ћирковић С. 1964.6). 139. нап. 101.

su Bosni po nekom pravilu na nekim mjestima susjedne velikaške familije imale pravo da dijele carine. Tako je u Drijevim Sandalj Hranić kao vlasnik trga uzimao polovinu carine, a drugu su dijelili Pavlovići i Radivojevići. Tako je bilo i sa Olovom, gdje se Sandalj spominje kao suvlasnik te carine prvi put 1418. godine.¹³⁴ Po izmirenju Kosača i Pavlovića nakon Konavoskog rata Radoslav je ponovo uživao četvrtinu drijevske carine, te je vjerovatno i u Olovu ostalo po starom, sve dok Stefan nije istisnuo Radoslava iz Drijeva i primorja. “Тако ниско Павловићи нису били пали да би после свега тога морали трпети херцеза у Олову”.¹³⁵ Ivaniš je neovisan o Vukčiću. Svaki kraljev rat protiv njega on aktivno podržava. Njegove i braće mu Petra i Nikole razrješnice računa Dubrovčanima Nikši i Maroju Buniću iz 1447-1448. godine pokazuju da su Pavlovići držali olovsku carinu.¹³⁶ Ona povelja Fridriha III iz 1448. godine više reflektuje želje hercega Stefana nego faktično stanje. Pomena olovске carine u Stefanovim rukama, osim ovdje nema ni u vremenu hercegovog rata sa Dubrovnikom, kada su mu Petar i Nikola davali vojsku, a ni u godinama koje slijede do pada pod tursku vlast.¹³⁷

Za pitanje vremenske granice uspostavljanja dvovlašća između Pavlovića i Turaka u Vrhbosni stoji na raspolaganju turski defter iz 1455. godine, koji predstavlja sumarni katastarski popis oblasti kojom je tada upravljao Isa-beg Ishaković. On je značajan po tome što prvi popisuje Bosnu, istina jedan njen dio, što spada među najstarije sačuvane turske katastarske popise naših zemalja i dozvoljava da upoznamo pojam, postanak, teritorijalni opseg, naselja, unutrašnje stanje i uređenje Bosanskog krajišta prije pada cijele Bosne pod tursku vlast.¹³⁸

U pojmovnom smislu Bosansko krajište je teritorij grada Hodidjeda i župe Vrhbosne kojim su Turci ovladali prije pada Bosanskog kraljevstva pod tursku vlast i osnivanja Bosanskog sandžaka. Vrijeme postanka mu je proljeće 1448. godine, kada je izvršena turska provala od koje datira njihova defini-

¹³⁴ Динић М. 1940. 234.

¹³⁵ Isto.

¹³⁶ Стојановић Љ. 1934. I/2. 110-111.

¹³⁷ [...] “de Olovo partium Bosne territorii vojvode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratris” (10. 7. 1462. g.), DAD, Duversa Notariae (dalje: Div. Not.), 78v; Ђирковић С. 1964.6). 139. нап. 101.

¹³⁸ Šabanović H. 1958. 177.

tivna vlast u ovom kraju. Da je ta stalnost bila prije uspostavljanja, ostavila bi traga u ovom defteru. Prvobitna teritorija ovoga krajišta je grad Hodidjed sa bližom okolinom, po kojem se ovaj vilajet najprije i nazivao. Sem ovoga naziva u izvoru iz 1455. godine postoji još jedno tursko ime za Bosansko krajište; Vilayet Saray-ovasi (Vilajet Sarajevsko polje), koje je mlađe od prvog i korijen vuče od Sarajeva, novog političkog centra toga vilajeta.¹³⁹ Defter pokazuje da se ovo krajište do 1455. proširilo na cijelu Vrhbosnu, tj. cijelo Sarajevsko polje i okolne planinske predjele. U okviru vilajeta postojale su dvije vrste naselja sa različitim državnopravnim položajem i feudalnim društvenim odnosima. U jednim je bila puna turska vlast, a druga su i dalje u vlasti Pavlovića, a koncentrisana u maloj župi Tilavi. Njihov broj je iznosio četrdeset sela sa: 88 kuća raje, 46 kuća vojnika, 2 kuće baždara.¹⁴⁰ Za njih su Pavlovići plaćali godišnji tribut u iznosu od 300 dukata. Spadala su u has Isa-bega Ishakovića. Ispred popisa sela te "nahije" Tilave nalazi se naslov: "nahija Tilava pripada zemlji Pavlovića (Vilayet-i Pavlo)"¹⁴¹, a zatim bilješka: "Pavlović (Pavlo-oglu) još od Ishak-begovih vremena drži (tu nahiju) pod zakup za 300 dukata (filuri) godišnje".¹⁴²

Iz ovog izvora saznajemo da je u Bosanskom krajištu 1455. godine postojala posebna nahija koja se zvala Tilava, koja je i ranije u Vrhbosni postojala kao mala župa. Zatim, ta nahija pripada zemlji Pavlovoj, tj. zemlji Pavla Radenića Jablanića, za koga se, kao i za sinove mu, u historijskoj nauci redovno uzima da im je pripadala prije turskog osvajanja, ne samo Tilava nego i cijela Vrhbosna. Ovaj će defter to i potvrditi. Kada kaže da nahija pripada zemlji Pavlovoj, onda je pouzdano da je bila plemenito Pavla Radenića, a da je Pavlović drži pod zakup još "od Ishak-begovih vremena" dokazuje da su mu i sinovi držali Tilavu. Postavlja se pitanje pripadnosti ostalih dijelova župe Vrhbosne. Podaci ovoga turskoga popisa daju nam mogućnost da i to pitanje pomaknemo sa mrtve tačke. Vidjeli smo da su sela nahije Tilave u ovom popisu popisana zasebno kao neki *corpus separatum* u župi Vrhbosni i da su ona imala poseban državnopravni položaj. Kada pogledamo koja su sve sela

¹³⁹ Isto. 183-184.

¹⁴⁰ Od toga su 22 sela bila naseljena, a ostalih 18 pusta, zapustjela. Isto. 204. i 216.

¹⁴¹ Isto. 184. i 215.

¹⁴² Isto.

upisana u nahiju "Tilavu", vidimo da ta "nahija" nije predstavljala nikakvu geografsku cjelinu, nego skup sela kojih je bilo na skoro svim perifernim tačkama velike župe Vrhbosne i da je tim selima bio okružen i sam grad Hodidjed. A kad su sva ta sela spadala "Vilayetu Pavlo" i kad su ih 1455. godine držali Pavlovići, nema nikakve sumnje da je ranije, prije turskih osvajanja, cijela župa Vrhbosna pripadala zemlji Pavlovića.

Što se tiče prisutnosti grada Hodidjeda i župe Vrhbosne u poveljama o hercegovim posjedima, mislim da se to može objasniti na taj način da su Turci bili oduzeli jedan dio te župe od Pavlovića. Kako ga nisu mogli sami držati, oni su ga dali svome vazalu hercegu, pa se tako našao u popisu njegovih posjeda. Tako je herceg doista držao dio ove župe sve dok ga nisu definitivno posjeli Turci. Kako god bilo, sasvim je sigurno da ni tada Pavlovići nisu izgubili sve posjede u Vrhbosni i da su oni neke posjede držali i u vrijeme kad su Turci definitivno zavladaali Vrhbosnom. Samo su oni za te posjede plaćali Turcima godišnji tribut od 300 dukata i to "još od Ishak-begova vremena".¹⁴³

Kada je uspostavljen taj tributarni odnos? Najveći raspon za datiranje toga događaja jeste vrijeme od 1415, kada su Pavlovići postali kletvenici sultanovi, do 1443. godine, kada je Ishak-beg umro. Najmanje je vjerovatno da je taj odnos uspostavljen prije 1420. za Petra Pavlovića; možda se to desilo za Radoslava, prije 1427, ali je najvjerovatnije da je to bilo poslije 1435, a svakako prije 1439. godine, jer se poslije te godine Ishak-beg nije miješao u bosanske odnose direktno, nego njegov sin Isa-beg.

Svakako je u isto vrijeme kada je uspostavljen ovaj tributarni odnos herceg Stefan postao gospodar Hodidjeda i većeg dijela župe Vrhbosne, te su se oni tako 1444. i 1448. godine našli među njegovim posjedima. Tako je ostalo sve do 1448. godine, kada su Hodidjed i pola župe Vrhbosne zaposjeli Turci, dok je "nahija Tilava" i dalje ostala u rukama Pavlovića.¹⁴⁴

Teritorija Pavlovića u vrijeme njenih posljednjih predstavnika obuhvatala bi ove župe i gradove: Višegrad, Dobrun, Hrtar (trg i župu), Brodar, Borač sa Rogaticom, Praču sa Novim ili Pavlovcem, Studenu ili Kamensku, Volujak, Glasinac ili Mokro, Pale, cijelu Romaniju i Olovo. Za neke ćemo dati podatke.

Višegrad se u pisanim dokumentima prvi put spominje 1407. godine.¹⁴⁵

¹⁴³ Isto. 186-187.

¹⁴⁴ Isto. 187-188.

¹⁴⁵ Kreševljaković H. 1971. 505.

Turci su ga držali prije pada Bosne, jer početkom 1462. postoji Višegradski kadiluk.¹⁴⁶ Kao sjedište kadiluka kome su pripadali Rogatica i Glasinac on će ostati do 1565. godine.¹⁴⁷ Turci su u njemu držali svoju stražu od zauzeća pa sve do 1838.¹⁴⁸

Dvadesetih godina XV stoljeća spominje se *locus* Dobrun (Sotto Dobrun), što bi značilo da je tu postojao i istoimeni grad.¹⁴⁹ Nekada je pripadao srpskoj državi. Knez Lazar ga je zauzeo u borbi protiv župana Nikole Altomanovića.¹⁵⁰ Nalazio se na Rzavu, istočno od Višegrada. Preko njega su putovali trgovci idući iz Bosne u Srbiju ili obrnuto. U blizini mu je bila i varoš Priboj.

Grad Brodar leži na brijegu iznad lijeve obale Drine i to iznad ušća Lima u Drinu. Spominje se 29. septembra 1442. godine kao grad Ivaniša Pavlovića, kada ovaj potvrđuje trgovačke povlastice i župu Konavle Dubrovčanima “*na planini Bujaku prema našem gradu Brodaru*”.¹⁵¹

Borač je, uz Bobovac i Jajce, najveći grad srednjovjekovne Bosne.¹⁵² Nalazi se u blizini željezničke stanice Mesići-Rogatica. Do velikog sjaja podigao ga je Radoslav Pavlović. On je mjesto gdje se izdaju povelje, gdje dolaze trgovci kojima je to i pogodan položaj za daljnja putovanja u sjeveroistočnu Bosnu. To je i kulturni centar velikog dijela Bosne. Njegove ruševine vide se i danas.

Prača se javlja u izvorima 1244. godine. U jednoj povelji ugarskog kralja Bele IV iz 1244. spominje se “*comitatus Berez s Pračom*”. Pripadala je župi Borač.¹⁵³ U dubrovačkim izvorima se spominje 1336.¹⁵⁴ Pavlovići su je dobili poslije Tvrtkove smrti. Od druge polovine XIV vijeka razvija se u značajan trg na kome dubrovački trgovci kupuju različitu robu, a najviše so i tkanine. Domaći svijet trguje olovom iz obližnjeg rudnika. Preko mjesta Prače vodio

¹⁴⁶ Šabanović H. 1959. 129-130.

¹⁴⁷ Kreševljaković H. 1971. 505.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Šabanović H. 1959. 131.

¹⁵⁰ Vego M. 1957. 32.

¹⁵¹ Стојановић Љ. 1934. I/2. 103.

¹⁵² Anđelić P. 1962. 163.

¹⁵³ Kovačević D. 1965.a). 579.

¹⁵⁴ Vego M. 1957. 96.

je trgovački put iz Goražda u Mokro i Vrhbosnu.¹⁵⁵ U blizini je podignut grad Pavlovac, koji je imao i svoju varoš (podgrađe). Nekada se zove i Novigrad, a njegovo podgrađe Podnovi.¹⁵⁶

Olovo se nalazi na lijevoj obali Krivaje. Etimologija naziva je najbolji svjedok bogatstva njegovih rudokopa. Počinje da radi u drugoj polovini XIV vijeka. Dubrovački izvori ga spominju prvi put 1382.¹⁵⁷ U početku je bilo u vlasti bosanskih kraljeva, da bi poslije Tvrtkove smrti prešlo u ruke kneza Pavla Radenovića, te ostalo u rukama njegovih nasljednika do pada Bosne. Po turskom osvajanju, olovski rudnici su postali carski. Dubrovčani su živjeli u njemu kako za domaće tako i za strane vladavine i bili su često zakupnici carine.

Turci su prije pada Bosne osvojili i Romaniju. To se vidi iz jednog zemljišnog spora 1525. godine kada su seljaci sa ove planine na sudu izjavili da je taj kraj osvojio Isa-beg.¹⁵⁸

Poslije pada Bosne spomen na Pavlovića zemlju ostat će još dugo zahvaljujući turskom običaju da novoosvojenim krajevima daju nazive po imenima ili zvanjima gospodara njihovih, te naroda koji su tu živjeli. U godini osvojenja Bosne oni su zemlje kralja, oblasti Pavlovića i Kovačevića i okupirani dio hercegove zemlje pretvorili u vilajete, koje su spojili sa ranijim vilajetima u Raškoj i Bosni i od čitave teritorije osnovali Bosanski sandžak.¹⁵⁹ Oblast Pavlovića, kojoj su vratili raniji vilajet Višegrad, predstavljala je zaseban vilajet koji su nazivali Vilayet-i Pavli, Vilayet-i Pavli-ili, Pavli-ili Vilayeti, odnosno u svojim dokumentima na našem jeziku ‘Zemlja Pavlovića’.¹⁶⁰ Ona je bila podijeljena na nahije: Višegrad, Dobrun, Hrtar, Brodar, Čatladža (=Prača), Borač, Studena, Volujak, Glasinac ili Mokro, Pale i Olovci. Vrhbosna je i dalje predstavljala zaseban vilajet – Vilayet Saray-ovasi. Teritorijom Pavlovića upravljao je Mehmed Čelebija, sin Isa-bega Ishakovića, koji se 7. oktobra 1466. godine u dubrovačkim aktima spominje kao “gospodar zemlje Pavlovića”.¹⁶¹ Mehmed je

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Isto. 183.

¹⁵⁷ Kovačević D. 1965.b). 381.

¹⁵⁸ Šabanović H. 1959. 129. nap. 45.

¹⁵⁹ Isto. 39.

¹⁶⁰ Isto. 116.

¹⁶¹ “Prima pars est de donando Zalapie filio voyvode Exebeghi domino teritorii de Paulovich”

1469. godine vršio dužnost sandžak-bega bosanskog, a gospodarenje zemljom Pavlovića prepustio je mlađem bratu Ali-begu.¹⁶² Oblast Pavlovića se spominje i u XVIII vijeku, kao nahija Pavle, prilikom popisa bosanskih spahija iz 1711. godine, kada je Turska vodila rat sa Rusijom. U njoj su župe: Borač, Brodar, Dobrun, Višegrad, Hrtar, Vrtar, Studena, Olovci i Osat.¹⁶³

* * *

Ekonomsku sferu života Pavlovića treba posmatrati na prvom mjestu u odnosima sa Dubrovnikom, koji je svojom ulogom ispunjavao gotovo cijeli privredni prostor tadašnje Bosne. Pavlovići su, kao i druge krupne velikaške porodice, od svoje oblasti stvorili samostalnu političko-ekonomsku domenu i ako je Republika željela da ima stvarnu garanciju slobode trgovine na njihovoj teritoriji, trebala je da posjeduje vlasteosku povelju. Centralni akt poslije Tvrtkove smrti nije najsigurniji.¹⁶⁴ Uzajamna privredna nadopuna i Pavlovićima i Dubrovniku učinila je život bogatijim i sigurnijim.

Povelje koje, između ostalog, regulišu trgovinske odnose i trgovinsku slobodu su Ivaniševa od 29. septembra 1442.¹⁶⁵ i Petra i Nikole od 15. jula 1454. godine.¹⁶⁶ Druga je interesantnija po tome što dotiče pitanje stava prema trgovcima i njihovoj robi u slučaju "što bog ne da" eventualnog ratnog sukoba između Pavlovića i Republike, kada rat zaboravlja principe mira. Odredba im daje rok od 6 mjeseci da sa robom napuste protivničku zemlju.¹⁶⁷ Takva su obećanja u srpskoj državi nekad davali car Dušan i car Uroš.¹⁶⁸ Ne prenosi li ova vlastela odredbe tih ranijih povelja, ili su im prilike nametnule taj rok?

U neposrednoj trgovinskoj razmjeni sa Dubrovnikom Pavlovićima je

(7. 10. 1466. g.), DAD, Cons. Rog., XIX, 123v. Uporedi: Truhelka Ć. 1911. 340; Ђоровић В. 1940. 617; Šabanović H. 1952. 180.

¹⁶² Šabanović H. 1959. 129-130.

¹⁶³ Skarić V. 1930. 1-10; Skarić V. 1937. 37.

¹⁶⁴ Kovačević D. 1961. 48.

¹⁶⁵ Стојановић Љ. 1934. I/2. 100-104.

¹⁶⁶ Isto. 148-151.

¹⁶⁷ Isto. 150. Uporedi: Ивановић М. К. 1948. 57.; Kovačević D. 1961. 48.

¹⁶⁸ Ивановић М. К. 1948. 57. /A i bosanski ban Stjepan/ Стојановић Љ. 1929. I/1. 44.

uvozna moć jača od izvozne. To pokazuje građa Dubrovačkog arhiva. Uvoz, koji je kupovina razne vrste robe (tkanina, papira, srebrenine, soli), pojačavaju i pokloni, kao na primjer tkanine za koje su oni kao i ostali bosanski feudalci i vladari jako zainteresovani.¹⁶⁹

Tkanine, koje su skupocjene i koje ne moraju biti samo dubrovačkoga porijekla, Pavlovići nabavljaju 1447,¹⁷⁰ 1450.¹⁷¹ i 1451. godine.¹⁷² Senat 20. oktobra 1450. dozvoljava Ivanišu kupovinu papira¹⁷³, a vojvodi Petru sljedeće godine.¹⁷⁴ Srebreninu Ivaniš nabavlja 1450. godine.¹⁷⁵ Pitanje soli se spominje u 1454,¹⁷⁶ 1455.¹⁷⁷ i 1459. godini.¹⁷⁸

U Dubrovnik se izvoze rudarski proizvodi. Senat odobrava Petru Pavloviću, njegovoj ženi Mariji i bratu da mogu dovesti "plumbum, aut aliud videlicet aurum, argentum, aut zoyas".¹⁷⁹

Sa trgovinom se uporedo razvijaju i carine, koje su postale veliki izvor prihoda, nekada isključivo vladara a sada i krupnih feudalaca. Njihovo davanje pod zakup, što je unosan i rentabilan posao, postalo je obična pojava. To rade i Pavlovići, što vidimo na primjeru Olova, koga su prepustili Republici. Ugovor

¹⁶⁹ Kovačević D. 1961. 180.

¹⁷⁰ Nabavljaju ih braća Ivaniš i Petar Pavlović, (20. 5. 1447. g.), DAD, Diversa Cancellariae (dalje: Div. Canc.), LX, 159v; Kovačević D. 1961. 101. nap. 21.

¹⁷¹ Dozvoljava se izvoz sukna i druge robe za 300 dukata poslanicima vojvode Petra Pavlovića, (15.12. 1450.g.), DAD, Cons. Rog., XI, 273.

¹⁷² Dozvoljava se izvoz sukna i druge robe u vrijednosti od 350 dukata, za „curia vayvode Petar et comitis Nicole“ (26. 3. 1451. g.), DAD, Cons. Rog., XII, 38.

¹⁷³ DAD, Cons. Rog., XI, 252v (20. 10. 1460. g.). Uporedi: Kovačević D. 1961. 184.

¹⁷⁴ Kovačević D. 1961. 184. nap. 147.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ [...] "posendi respondere litteris voivode Pethar Paulovich et offerendi dicto voivode Pethar Paulovich sal" (2. 8. 1454. g.), DAD, Cons. Rog., XIV, 75v; "respondendi ambassiatori vaivode Pethari Paulovich excusando se a concessione salinitrii et de offertudo sibi sal iuxta eis requisitione" (19. 8. 1454. g.). Isto. 80v.

¹⁷⁷ DAD, Cons. Rog., XIV, 216v (13. 10. 1455. g.).

¹⁷⁸ DAD, Cons. Rog., XVI, 45 (22. 5. 1459. g.).

¹⁷⁹ DAD, Cons. Rog., XV, 157v (1. 10. 1457. g.). Uporedi: Kovačević D. 1961. 172. nap. 49.

o zakupu reguliše visinu njegove cijene¹⁸⁰ i rok.¹⁸¹ Njegovim prestankom izdaje se potvrda – razrješnica zakupcu da je svoje obaveze i dugove namirio.¹⁸²

Dubrovčani su mogli slobodno da obavljaju trgovinu po vlasteoskoj zemlji, ali pod uslovom da plaćaju prave carine. Tako je bilo od vremena kneza Pavla pa do unuka mu, vojvode Petra i kneza Nikole, kako vidimo iz povelje od 15. jula 1454. godine.¹⁸³ Ovo naglašavanje “pravih carina” vjerovatno je dolazilo i od molbi Republike da se spriječi samovoljno povećavanje carinske stope i uspostavljanje novih carina na mjestima gdje ih ranije nije bilo. Ta zloupotreba, da se na lak način dođe do novih prihoda, uzela je takvog maha u Bosni da je posljednji bosanski kralj Stjepan Tomašević u povelji od 25. novembra 1461. izdao naređenje kojim je zabranio svako bezakonje i novinu, osim uzimanja carine zasnovane na zakonu.¹⁸⁴

Na osnovu sporazuma između Radoslava i Republike sv. Vlaha krajem 1426. godine Pavlovićima je za njihov prodati dio Konavala obezbijeđen tribut svake godine u iznosu od 600 perpera, osim za vrijeme rata. Dubrovnik ga je davao, pa je prestao pred Radoslavljevu smrt i na početku Ivaniševe vladavine, sve do 1445. godine, kada su se prilike u našim zemljama poslije Segedinskog mira i utvrđivanja Stjepana Tomaša na prijestolju smirile.¹⁸⁵ Onda slijedi pauza

¹⁸⁰ Стојановић Љ. 1934. I/2. 111. Vojvoda Ivaniš marta 1448. godine potvrđuje da je Maroje Bunić držao olovsku carinu dvije godine i da je isplatio svoj dio 1.666 dukata i 2 perpera, “која плата на ·ā· мксесе рокъ што дохѡди ѿ годица на двѣк тисѣке дѣкаты”. Isto. 112. Uporedi: Kovačević. 1954. 236. nap. 41.

¹⁸¹ Стојановић Љ. 1934. I/2. 110 (27. 1. 1447. g.). Knez Nikša Bunić držao je olovsku carinu jednu godinu, a Maroje Bunić dvije godine, (marta 1448. g.). Isto. 111. Uporedi: Kovačević D. 1954. 236. nap. 43; Ивановић М. К. 1948. 38.

¹⁸² Стојановић Љ. 1934. I/2. 110 (27. 1. 1447. g.). Razrješnica računa Nikši Buniću, (marta 1448.g.). Isto. 111; Maroju Buniću. Isto. 111-112; Maroju Tvrđajiću. Uporedi: Kovačević D. 1954. 237. nap. 47.

¹⁸³ Стојановић Љ. 1934. I/2. 150. Dubrovčani treba da plaćaju “pravo carine koje su bile za vremena kneza Pavla i gospodina vojvode Ivaniša”. Uporedi: Kovačević D. 1954. 233.

¹⁸⁴ Стојановић Љ. 1934. I/2. 166. Uporedi: Kovačević D. 1954. 243; Kovačević D. 1961. 50.

¹⁸⁵ “Radoe Osdrisalich et Miothos Zurich, ambassiatorez vojvode Juanis Radossau Paulovich” dobijaju 3.600 perpera “pro tributo Canalis sex annorum finitoruum die primo novembris 1444” (12. 7. 1445. g.), DAD, Div. Not., XXIX, 113. Uporedi: Динић М. 1935. 249. nap. 12.

od tri godine¹⁸⁶, a za njom od dvije.¹⁸⁷

Poslije smrti Ivaniševe u novembru 1450. konavoski tribut primala su njezova braća vojvoda Petar i knez Nikola. U početku je dobro išlo, jer je Republika zbog sukoba sa Kosačom htjela da ih privuče na svoju stranu, te Senat naređuje isplatu dvogodišnjeg dohotka “za prošlu godinu i za buduću koja je započela”¹⁸⁸ i Vukić Muržić, poklisar braće Pavlovića, naplaćuje 2. aprila 1.200 perpera.¹⁸⁹ Na tako velikoj popustljivosti Republike Petar i Nikola se neće zadržati i već 6. aprila njihov poslanik traži zajam i novi tribut. Međutim, u Vijeću umoljenih se to jednoglasno odbacuje.¹⁹⁰ U godinama koje slijede za Pavloviće su primili dohodak: Radoje Ozrisalić za 1455¹⁹¹, 1457¹⁹², 1458¹⁹³, 1459. i 1460¹⁹⁴;

¹⁸⁶ “Radoe et Miothos diach” primaju 1.800 perpera za 1445, 1446. i 1447. godinu, (17. 12. 1447. g.), DAD, Div. Not., XXXII, 83v. Uopredi: Динић М. 1935. 249. нап. 13.

¹⁸⁷ Prima Vukić Muržić, (21. 11. 1449. g.), DAD, Cons. Rog., XI, 129. Uopredi: Динић М. 1935. 249. нап. 14.

¹⁸⁸ Динић М. 1935. 249. нап. 15.

¹⁸⁹ “Vucich Mursich” prima 1.200 perpera za 1450. i 1451. godinu (21. 11. 1449. g.), DAD, Debata Notariae pro Comuni (dalje: Deb. Not. pro Com.), I, 11. Uopredi: Динић М. 1935. 249. нап. 16.

¹⁹⁰ DAD, Cons. Rog., XII 48v (6. 4. 1451. g.). Uopredi: Динић М. 1935. 249. нап. 17.

¹⁹¹ “Prima pars est de dando Radoe Osrisalich ambassiatori vaivode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratris tributum sine censum unius anni qui preterit pro Canali faciente ipso litteras expeditorias in opportuna forma” (13. 10. 1455. g.), DAD, Cons. Rog., XIV, 216v. Uopredi: Динић М. 1935. 250. нап. 18.

¹⁹² [...] “faciendi responsum Radoe Osrisalich ambassiatori voyvode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratris et Marte uxori dicti voyvode Pethari et sibi dando tributum unius anni pro contrata Canaliis” (1. 12. 1457. g.), DAD, Cons. Rog., XV, 181. Uopredi: Динић М. 1935. 250. нап. 18.

¹⁹³ “Radoe Osrisalich ambassiator voyvode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratris prout ex credentialibus litteris constati confessus fuit habuisse et recepisse a magnifico domino Rectore ser Nicola Pau. de Gondola et sui minori consilio dantibus et soluentibus nomine comnis Ragusii pro tributo Canalis unius anni completi die primo novembri 1458 uyperperis sex centos” (26. 5. 1459. g.), DAD, Deb. Not. pro Com., I, 43v. Uopredi: Динић М. 1935. 250. нап. 18.

¹⁹⁴ “Radoe Osrisalich ambassiator voyvode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratris prout apparet ex litteris credentialibus confessus fuit habuisse et recepisse a domino Rectore ser Andrea de Restis et suo minori consilio dantibus et soluentibus no pro tributo Canalis nomine dicti comunis pro duobus annis finitis die prima novembri 1460 uyperperis mille ducentos” (2. 12. 1460. g.), DAD, Deb. Not. pro Com., I, 49v. Uopredi: Динић М. 1935. 250. нап. 18.

Radoje Ozrisalić i Miotoš dijak za 1456. godinu.¹⁹⁵

Pavlovići su ulagali u Dubrovniku novac na dobit i na osnovu toga izvlačili u vidu kamata određeni profit.¹⁹⁶ Novce su, bilo sve, bilo njihov dio, po svojoj volji mogli uzeti u svako doba natrag, kako oni tako i njihovi nasljednici, poslavši trojicu svojih dobrih ljudi “a s listom verovanem i s pečat~ nih zakonom”.¹⁹⁷

Bili su zainteresovani za izradu vatrenog oružja u svojoj oblasti. Tako je Petar tražio od Republike *bombardiere* i Senat je 28. februara 1444. odlučio da mu iziđe u susret slanjem jednog od sinova Matije Lila, poznatog dubrovačkog bombardijera, ako bude htio ići.¹⁹⁸ Proizvodili su i barut. Poklisar vojvode Petra i kneza Nikole je jula 1458, između ostalog, izveo i “salmam unam sulfuris”.¹⁹⁹ Godinu dana prije propasti Bosne Petar Pavlović je opet tražio od Republike jednog majstora za bombarde i balistre, ali mu ova ne izlazi u susret.²⁰⁰

* * *

Pavlovići su po svojoj moći pripadali samom vrhu bosanskog društva. Samosvijest značaja se osjeća kako u aktu Ivaniša iz 1442. (пригашше државѣ и рѣслаг ѣ рѣке госпоцтва ми [...] ѣзимлюке и диелеке и дяюке и записик властелем и савгамъ нашимъ како господинъ рѣсашки и воевода рѣслагъ стежники)²⁰¹ tako i

¹⁹⁵ “Radoe Osrissalich et Miothos diach ambassatores voyvode Pethari Paulovich et comitis Nicole eius fratris prout apparebat per litteras credentialibus in eos factas confessi fuerunt habuisse et recepisse a magnifico domino vicerectore comunis Ragusii ser Zupano de Bona et suo minori consilio dantibus et soluentibus nomine dicti comunis yperperis sexcentos pro tributo Canalis pro uno anno completo die prima novembri 1456” (5. 10. 1457. g.), DAD, Deb. Not. pro Com., I, 35. Uredi: Динић М. 1935. 250, нап. 18.

¹⁹⁶ Стојановић Љ. 1934. I/2. 109-110. (24. 6. 1455. g.); Isto. 1934. I/2. 145-146 (26. 6. 1454. g.); DAD, Deb. Not. pro Com, I, 35 (5. 10. 1457. g.); Isto. 43v (26. 5. 1459. g.); Isto. 49v (2. 12. 1460. g.).

¹⁹⁷ Стојановић Љ. 1934. I/2. 109. i 146.

¹⁹⁸ Динић М. 1934. 81. нап. 119.

¹⁹⁹ Исто. 81. нап. 120.

²⁰⁰ [...] “litteris habitis a voyvoda Pethar Paulovich, pro requisitione, quam fecit de uno magistro bombardarum et balistarum, se excusando” (4. 6. 1462. g.), DAD, Cons. Rog., XVII, 97. Uredi: Динић М. 1934. 81. нап. 121; Ђоровић В. 1940. 574.

²⁰¹ Стојановић Љ. 1934. I/2. 100.

braće mu Petra i Nikole 1454. (приѣмше дрѣжавѣ и рѣсагѣ ѣ рѣке госпоцтва ми [...] ѣзимаюкѣ и дилкѣ и даваюкѣ и записѣюкѣ властелемѣ и слѣгамѣ нашимѣ како господа рѣсашка и господари рѣсагѣ стежници).²⁰²

Termini kao “gospoda rusaška” i “gospoda rusagu” kazuju kako veliki stepen moći među užom grupom vlastele u kraljevini tako i samostalnost u svome gospodstvu. Mada su se distancirali od centralne vlasti i preuzeli joj prerogative na svojoj teritoriji, Pavlovići su kao i druga vlastela ostali dosljedni u ideji o jedinstvenoj bosanskoj državi. Manifestacija toga je i sudjelovanje na nekoliko zborova bosanskih velikaša.²⁰³

U svojoj oblasti oni su neprikosnoveni. Praktično to izgleda u ubiranju nameta od stanovništva, naplaćivanje tzv. regalnih prava u trgovima i rudnicima, carina na putevima, vršenja najviše sudske vlasti, tj. rješavanja sporova svojih podanika sa strancima i samostalnih veza sa vanjskim svijetom.²⁰⁴ Ipak, koliko god u stvarnoj politici po punoći vlasti i samostalnosti predstavnik velmoškog roda liči na vladaoца, u njegovoj domeni ima dosta familijarnog kolektivizma, izvjesne rodovske tradicije. To se da vidjeti iz glavnih akata ove familije, kao pri potvrdi župe Konavli Dubrovčanima 1442. i 1454. godine, gdje se kaže da je povelja izdana po naredbi više njih.²⁰⁵ Zemlja im se nasljeđivala po normama privatnog prava i prelazila po stepenu srodstva sa Radoslava na Ivaniša i na kraju na Petra.

Institucija slična saboru kraljevine je na putu da se formira i u njihovoj oblasti. U poveljama se pri donošenju važnih odluka oni savjetuju i zaklinju sa “izabranom vlastelom gospoctva mi i bractva našega i slugu”²⁰⁶, a broj rotnika je iznosio 12 imena, koji su u slučaju odsutnosti pri zakletvi mogli biti zamijenjeni drugim plemićima.²⁰⁷ Među poznatim plemićima vlastelinima Pavlovića su knezovi Paokun i Mišljen Zemljić²⁰⁸, te Borovinići, Vukomirići, Dinićići,

²⁰² Isto. 148-149.

²⁰³ Ivaniš Pavlović, svjedok 1444. Isto. 115-117; 1446. Miklosich F. 1858. 434-441; Petar Pavlović 1461. Стојановић Љ. 1934. I/2. 162-165.

²⁰⁴ Ђирковић С. 1974. 8-9.

²⁰⁵ Стојановић Љ. 1934. I/2. 103. i 151. Uporedi: Станојевић С. 1933. 67.

²⁰⁶ Стојановић Љ. 1934. I/2. 101-102., 150.

²⁰⁷ Isto. 102-104., 150-151. Uporedi: Станојевић С. 1923. 18.

²⁰⁸ “Како је Вукосав Земљић двадесетих година XV века имао своје људе у Требињу, а доцнији Земљићи остају и послије губитка Требиња уз Павловиће, или су се они чврсто

Vladimirići, Zbisalići, Gaočići, Latičići, Divičići, Čipčići, Obradovići, Radosalići, Pribinići, Dragičevići i Brankovići.²⁰⁹ Knezove Mitoša Curića i Radića Kopijejića-Ozrisalića kao diplomate u službi ove porodice, te Mitoša kao pisara spominjat ćemo češće kroz ćirilске i latinske izvore. Dubrovćani neke manje znaćajne ljude Ivaniša Pavlovića, kao braću Banoviće u zaleđu Republike, nazivaju vlastelom.²¹⁰

Vjerovatno su i Pavlovići kao i Kosaće i Hrvatinići pri stvaranju i održavanju samostalnih feudalnih oblasti uložili dosta truda da bi potćinili i u potćinjenosti održali malu vlastelu ranije podložnu kralju. Stvarni sadržaj toga vazaliteta ne možemo saznati. Možda je onaj stanak oblasti faktor njenoj ravnoteži, analogno funkciji sabora kraljevine.

I pored trgovaćke prevlasti i monopolistićkog položaja Dubrovćana u bosanskoj privredi, našao se i prostor na kome se izrazitiije formirao domaći trgovac. To su uglavnom bili trgovci istoćne Bosne: Praća, Foća i Goražde, a donekle i Višegrad, Borać, te rudnik Olovo. Tabelarno ćemo prikazati odnos visine zaduženja mjesta koja su se nalazila na teritoriji Pavlovića prema ukupnom iznosu zaduženja cijele Bosne tokom prve polovine XV vijeka – 21.640 dukata i 5.638 perpera.²¹¹

Mjesto	Dukata	Perpera
Praća	42,7%	9,2%
Višegrad	3,6%	2,4%
Borać	3,4%	5,4%
Olovo	1,2%	-

Po upadno velikim sumama zaduženja vidimo da prednjaći Praća, ćije je stanovništvo trgovalo olovom, “*naroćito zato što su njegovi kreditori bili Dubrovćani, koji su inaće poznati kao trgovci olovom. Ustvari, jedino se trgovinom*

држали синова Радослава и повукли из изгубљене области, или им је права баштина била у области коју су Павловићи задржали до краја” Динић М. 1967.б). 66; Стојановић Љ. 1934. I/2. 102, 150-151.

²⁰⁹ Стојановић Љ. 1934. I/2. 102, 150-151.

²¹⁰ Динић М. 1967.б). 94. нап. 26.

²¹¹ Коваћевић Д. 1961. 115.

olovom mogu objasniti prosječno velike sume koje, za razliku od trgovaca s ostalih bosanskih trgova, uzima na kredit svaki pojedini trgovac iz Prače".²¹² Istina, aktivnost ljudi iz Prače varira od zaduženosti na 3.024 dukata 1427.²¹³, pa do 28, odnosno 18 dukata u godinama 1447.²¹⁴ i 1448.²¹⁵

Uzrok pojave da domaći svijet u mjestima istočne Bosne postaje određeni činilac u bosanskoj privredi, u odnosu na centralni dio države, nije u prednosti položaja ili izvora sirovina, nego je druge naravi. U centralnoj Bosni su se zbog bogatstva rudnika srebra, najunosnijeg artikla i najvažnijeg proizvoda bosanske privrede "*formirale jake dubrovačke kolonije, čiji su članovi u rukama držali niti cjelokupne trgovine, te na taj način onemogućili domaćem življu da dođe do izražaja*".²¹⁶ Olovo je imalo veliki značaj za trgovinu u rukama domaćih ljudi i neki od njih su njim trgujući postali trgovci krupnih razmjera. Što se tiče Dubrovčana, i oni su trgovali ovom rudom "ali ipak ne u tolikoj mjeri kao trgovinom srebrom, jer je ona u odnosu na olovo bila rentabilnija. To potvrđuje činjenica da u Olovu, i pored njihove zainteresovanosti za ovaj rudnik, ipak nema Dubrovčana u tolikom broju da čine posebnu naseobinu, kao što je to bio slučaj uz rudnike srebra srednjovjekovne Bosne. Kako trgovina olovom nije postala isključivo monopol Dubrovčana, domaći element je bio u stanju da se njom vrlo aktivno bavi".²¹⁷

Ni u Višegradu nema dubrovačke kolonije²¹⁸, a u Borču, ako je došlo do njenog formiranja, ona se nije razvila do velikog obima.²¹⁹

U Borču postoji gradski knez Dabiživ Vuković, koji se u toj službi spominje 1442, 1443. i 1445. godine.²²⁰ Izgleda da je bio domaći čovjek iako u Borču ima i Dubrovčana.²²¹ Imao je funkciju lokalnog predstavnika i istovreme-

²¹² Isto. 120.

²¹³ Isto. 112.

²¹⁴ Isto. 113.

²¹⁵ Isto.

²¹⁶ Isto. 132.

²¹⁷ Isto. 121.

²¹⁸ Isto. 76.

²¹⁹ Isto. 78.

²²⁰ Kovačević D. 1971. 336.

²²¹ Isto. 337.

no posrednika između gradskog naselja i javne vlasti, u ovom slučaju Ivaniša Pavlovića.

U okviru oblasti ove familije već početkom XV vijeka naći će se Vlasi Žurovići nekada "*homines regis Bossine*". Godine 1410. oni se spominju kao ljudi Pavla Radenovića, 1434. Radoslava Pavlovića, a 1449. Ivaniša Pavlovića.²²² Podložni Pavlovićima, rekli smo, oni će biti do njihove propasti.

Do najniže kategorije stanovništva, seljaštva teško je doći s obzirom na karakter i sačuvanost građe. To je osobenost srednjovjekovne Bosne. Dokumenti Republike sv. Vlahu koji se odnose na Bosnu, kao i povelje kraljeva i feudalaca malo ih se dotiču. Bogumilska bosanska crkva nije što i pravoslavna u Srbiji sa svojim detaljiziranim manastirskim poveljama dobivenim od vladara. Konavli, koji su potpali pod Dubrovnik 1419. i 1426. godine, ne mogu nam poslužiti za rekonstrukciju slike života Bosne. Republika ih je odmah po dobitku po svojim običajima podijelila među dubrovačku vlastelu i građane, pretvarajući zatečeno stanovništvo bez obzira na to da li je ovo do tada bilo u kategorijama vlasteličića, slobodnih ili zavisnih podanika, u poluslobodne kmetove.²²³ Ni turski popis Bosanskog krajišta iz 1455. godine ne daje nam mnogo za osvjtljavanje ovog pitanja. Saznajemo da i domaći feudalizam u ovom vilajetu, konkretno u "nahiji" Tilavi, koju su držali Pavlovići, još nije bio likvidiran; daju se samo imena pojedinih sela i broj kuća, odnosno porodica u tim selima. Kuće su podijeljene u dvije vrste: rajinske i vojničke i u većini sela bile su obje kategorije stanovništva. I onda je sve uokvireno godišnjim tributom od 300 dukata, koji su Pavlovići plaćali Turcima za tu "nahiju". Dilemu ostavlja podjela stanovništva na raju i vojnike, koja je mogla biti kako ostatak domaćeg feudalizma tako i turska koncepcija države i života. Dr. Hazim Šabanović je mišljenja da su ovi vojnici predstavljali sitnu vlastelu i baštinike.²²⁴

* * *

Središta kulture u srednjovjekovnoj Bosni bili su dvorovi vladara i nekih krupnih feudalaca, samostani franjevac i pravoslavni manastiri, kuće "kr-

²²² Kovačević-Kojić D. 1963. 138.

²²³ Грујић P. 1926. 37. i 49.

²²⁴ Šabanović H. 1958. 197.

stjana” Bosanske crkve i kasnije varoši i gradovi. U oblasti Pavlovića kulturni život je zračio u njihovoj prijestonici u Borču. Tu postoji njihova “pisarska škola”, čije je pismo diplomatska minuskula, prema analizama paleografa Gregora Čremošnika, pisano lijepo i vrlo brižljivo²²⁵, istina slabije u posljednjoj očuvanoj povelji ove porodice iz 1454. godine.²²⁶ Pisari povelja su dijak Ivan²²⁷, koji poslije smrti Radoslavljeve ostaje u službi Ivaniševoj, te knez Miotoš Curić²²⁸, koji će na Borču vjerovatno ostati do njegova pada pod tursku vlast.²²⁹

Pavlovići su imali i svoje artiste (svirače i žonglere), koji su ih uveseljavali, a za njih znamo na osnovu odluka Vijeća Republike koja su ih nagrađivala prilikom gostovanja u Dubrovniku u čast sv. Vlaha, nagradama u novcu, tkaninama ili drugim poklonima. Navode se frulaši, trubači, lautari, dobošari i lakrdijaši u godinama: 1445²³⁰, 1449²³¹, 1450²³², 1451²³³, 1454²³⁴, 1455²³⁵, 1456²³⁶, 1457²³⁷, 1459²³⁸, 1460.²³⁹ i 1463.²⁴⁰

²²⁵ Čremošnik G. 1952. 113.

²²⁶ Isto. 117.

²²⁷ Стојановић Љ. 1934. I/2. 100-104.

²²⁸ Isto. 148-151.

²²⁹ Mazalić Đ. 1942. 44.

²³⁰ Daruju se žongleri i frulaši Ivaniša Pavlovića, (4. 2. 1445. g.), DAD, Cons. Maius, VII, 242.

²³¹ Da se nagrade frulaši vojvode Ivaniša (4. 2. 1449. g.), DAD, Cons. Rogg., XI, 38.

²³² [...] “piifari et gnachari” (4. 2. 1450. g.), DAD, Cons. Rog., XI, 151; “pifari”, Isto, 212v.

²³³ [...] “pifaris, gniacharinis et tubete voyvode Petar Paulovich et comitis Nicole eius fratris” (4. 2. 1451. g.), DAD, Cons. Rog., XII, 10. Upredi: Babić A. 1964. 330. nap. 49.

²³⁴ Dobošari i frulaši, (5. 2. 1452. g.), DAD, Cons. Maius, X, 71.

²³⁵ Gnacharini, (1. 7. 1455. g.), DAD, Cons. Rog., XIV, 177v. Uporedi: Babić A. 1964. 330. nap. 51; “Prima pars est de donando pifaris et gnacharinis voyvode Pethari Paulovich” (3. 7. 1455. g.), Cons. Maius, X, 190.

²³⁶ Dobošari i frulaši, (4. 2. 1455. g.), DAD, Cons. Maius, 233.

²³⁷ [...] “quattuor pifari e gnacharini”. Babić A. 1964. 330. nap. 53.

²³⁸ [...] “quique piffaris, gnacharinis, tubicen” (5. 2. 1459. g.), DAD, Cons. Rog., XVI, 14v. Uporedi: Babić A. 1964. 330. nap. 54.

²³⁹ “Prima pars est de dando piffaris, gnacharinis et tubetas” (4. 2. 1460. g.), DAD, Cons. Rog., XVI, 104v.

²⁴⁰ Frulaši, dobošari i trubači vojvode Petra Pavlovića, (4. 2. 1463. g.), DAD, Cons. Rog.,

Dubrovački artisti gostuju povremeno i na dvoru Pavlovića u Borču, kao na primjer među uzvanicima i gostima na svadbama vojvode Ivaniša 1449.²⁴¹ i vojvode Petra 1455. godine.²⁴²

Pečat triju generacija porodice Pavlovića, koji je ujedno i grb, lik je grada Borča, prezentiran sa tri kule i dijelom gradskih bedema.²⁴³ Taj motiv nije nov, jer se često susreće na pečatima gradskih opština, ali detalji, te poznata graditeljska djelatnost Pavlovića za Pavla i Radoslava, pretpostavljaju vjerodostojnost pečatne slike stvarnom izgledu grada i dvorca na Borču.²⁴⁴

U kontaktu sa Dubrovnikom, koji je bio otvoren svim onovremenim uticajima, mogla su bosanska vlastela i da nešto usvoje. Tako vojvoda Ivaniš Pavlović kod jednog dubrovačkog majstora poručuje 9. oktobra 1448. godine dvije zastavice za dvije vjerovatno signalne trube koje su se upotrebljavale u dvorskim svečanostima. Na zastavicama ukrašenim zlatnim vezom trebala je da bude izrađena slika sv. Vlaha, ali da svetitelj drži u ruci izvezeni model grada Borča.²⁴⁵ Kako se svadba Ivaniševa približavala, možda je poručivanje bilo za nju.

* * *

Posljednji Pavlovići primaju u nasljedstvo i sprovode do svoje propasti aktivne veze sa Bosanskom crkvom. Istina, postoji jedan predah u njihovom bogumilstvu. U Bosni se došlo do saznanja da se kraljevina u borbi protiv Turaka može spasiti jedino pomoću Zapada, koji je pokazivao interes prema Istoku u hrišćanskoj koaliciji predvođenoj obnovljenim papstvom.²⁴⁶ Kralj To-

XVII, 179; "Prima pars est de donando gnacharinis, tibicinibus et tubicinibus regis Bosne, voyvode Pethari Paulovich et voyvode Iuanis Vlatchovic" (7. 2. 1463. g.), Cons. Maius, XII, 115. Ovo su i posljednji pomeni o Petru Pavloviću.

²⁴¹ DAD, Cons. Rog, XI, 76 (27. 5. 1449. g.); Cons. Maius, IX, 35v (27. 5. 1449. g.). Uporedi: Babić A. 1964. 332.

²⁴² Babić A. 1964. 332.

²⁴³ Truhelka Ć. 1901. 64.; Anđelić P. 1970. 110.

²⁴⁴ Anđelić P. 1970. 110.

²⁴⁵ Babić A. 1964. 332-333.

²⁴⁶ Динић М. 1955. 68; Ђирковић С. 1964.а). 286.

maš postaje katolik i franjevcima kao isturenom misionarskom redu misije preobraćanja nekatoličkih zona daje slobodne ruke u njihovom zadatku. Za njim se u novoj religijskoj orijentaciji povodi uz Petra Vojsalića, najuglednijeg od Hrvatinića, vojvodu Sladoja Semkovića sa braćom, vojvodu Petra Klešića sa sinom i vojvodu Ivaniš Pavlović.²⁴⁷

Bosanska crkva, pucanjem do nedavno čvrstog saveza s vrhom društva, postaje gotovo nemoćna i razbijena organizacija pred kraj Tomaševe vlade.²⁴⁸ Samo će Ivaniš brzo otpasti od nove vjere. U pismu od 17. februara 1448. godine papa Nikola V nalaže hvarskom biskupu Tomi, glavnom povjereniku kralja Tomaša, da još jednom pokuša kod vojvode Stefana, vojvode Ivaniša Pavlovića i patarenskih starješina, pa ako u tome uspije, da ih anatemiše i njihove zemlje i gradove ustupi pravovjernim i obustavi svaki trgovački promet s njima.²⁴⁹

U Bosni će politika u priličnoj mjeri određivati religiju. Ivaniš je prišao katoličkoj vjeri u jeku njene ofanzive, možda zbog straha, bolje političke perspektive, a mogao je i Tomaš uticati na svog prvog vlastelina. Vratio se bogumilstvu ili zbog jenjavanja pritiska kurije, bogumilskog naslijeđa u smislu tradicije ili lične religioznosti u toj varijanti hrišćanstva. Osim vrhovne vlasti koja je u nekoliko svojih generacija bogumilska, pomenut ćemo i vjeroispovijest stanovništva toga kraja.

U toj oblasti (između gornjih i srednjih tokova Bosne i Drine, sa sjedištem Pavlovića u Borču) ne spominju se franjevci, niti katoličke crkve; tu je očito još rano prevladalo pravoslavlje.²⁵⁰ Pravoslavlje je moglo zračiti iz Dobruna kod Višegrada, gdje se nalazila crkva za koju se misli da je građena u XI ili XII vijeku.²⁵¹ Freske na zidovima narteksa iz 1383. godine, sa dobrim crtežom i živim koloritom, najljepše su slikarsko djelo srednjeg vijeka u Bosni i Herce-

²⁴⁷ Rački F. 1869. 151; Динић М. 1955. 68; Ђирковић С. 1964.а). 287.

²⁴⁸ Динић М. 1955. 68.

²⁴⁹ Rački F. 1869. 158; Ђоровић В. 1940. 480; Исти. 1939. 140; Ђирковић С. 1964.а). 287.

²⁵⁰ Handžić A. 1975. 81.

²⁵¹ "Dobrunska crkva spada u red manjih jednobrodnih bazilika, poluobličasto zasvođnjenih, sa jednom polukružnom apsidom i narteksom odjeljenje ispred glavne crkve. Imala je zidni ikonostas, troja vrata, po čemu se misli da je građena u XI ili XII vijeku. U unutrašnjosti je bila sva prekrivena slikama, njen glavni dio vjerovatno mnogo ranije od narteksa, koji je slikan 1383 [...]". Mazalić Đ. 1955. 136.

govini.²⁵² Nažalost, jednim dijelom su oštećene od strane Nijemaca u Drugom svjetskom ratu.

Gornje izlaganje ćemo nešto preinačiti s obzirom na Olovo, gdje je bilo katolika, istina stranaca, i Glasinac – bogumila, da bismo koliko-toliko dobili jasniju sliku o religiji naroda te regije.

U Olovu je sagrađen franjevački samostan u drugoj polovini XIV vijeka. Bio je posvećen sv. Gospi (Mariji).²⁵³ Mogao je nastati i na poticaj stranoga svijeta koji je tu bio (Dubrovčana), i koji je, kao i na ostalim našim trgovima i rudnicima gdje je živio, nastojao da se ponaša po običajima svoje zemlje, te tako i vjeru ispovijeda i vrši vjerske obrede. Spominje se i 1514. godine u popisu samostana Bosanske vikarije.²⁵⁴ Razoren je 1687. godine.²⁵⁵

Bogumili su svojim osobenim naukom, između ostalog, lišili srednjovjekovnu Bosnu i crkvene arhitekture. Ono što su gradili bile su “kapele po grobljima”. “O jednoj većoj takvoj crkvi imamo u pisanim spomenicima Dubrovačkog arhiva češće spomena, ali se to ne odnosi na crkvu kao veliku i lijepu građevinu, nego na njezin položaj koji je trgovcima i karavanima služio kao neki putokaz ili odmorište. To je nekadašnja glasovita crkva na Glasincu, od koje su nam do danas preostali samo temelji i u njenoj neposrednoj blizini mnoštvo stećaka. Ta crkva ležala je u državini Pavlovića”.²⁵⁶ U zapisnicima forma imena je Glasinac (masc. singular). Glavno mjesto u njemu je bila “crkva u Glasincu”, “mjesto rečeno crkva Glasinačka ili prosto crkva rečena Glasinac”.²⁵⁷

Koliki je uticaj patarena na dvoru Pavlovića vidimo najbolje prilikom sklapanja ugovora (1454) između Petra i Nikole i Dubrovnika, gdje se oni pojavljuju u ulozi posrednika i jamaca.²⁵⁸ I Republika je, iako i sama katolička, a pojačan je i katolički upliv u Bosni, shvatala njihov još uvijek živ uticaj. A i ekonomski interes je nije pitao za religiju. Petar i Nikola se savjetuju, kako je

²⁵² Isto. 130-131.

²⁵³ Filipović M. S. 1934. 242.

²⁵⁴ Vego M. 1957. 84.

²⁵⁵ Kovačević D. 1965.a). 381.

²⁵⁶ Mazalić Đ. 1955. 135.

²⁵⁷ Jireček K. 1892. 1-2.

²⁵⁸ Стојановић Љ. 1934. I/2. 148-151.

običaj sa njihovim savjetnicima, gospodom strojnicima Crkve bosanske²⁵⁹, da bi oni – gospodin gost Radoslav Bradiević i gospodin starac Radosav unuk, jemčili akt prodaje Konavala Dubrovniku “obećanjem” da će biti “stežnici” među odgovarajućim stranama.²⁶⁰

* * *

Njihov kraj i velike kamene grobove (stećke) opisuje Benedikt Kuripešić u svom putopisu kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530. godine, jednom od najstarijih po Balkanu u XVI vijeku, a najstarijem kroz Bosnu za turske vladavine.²⁶¹ Navest ćemo taj dio:

“U petak, 16. septembra, polazeći iz Gračanice, putovasmo dosta dugo brdom Medenikom, dok ne dođosmo do nekih velikih kamenih grobova (stećaka). Odatle se uputismo prema Zelenom Pazaru ili Rogatici, turskoj varošici i tu prenoćismo. Na uzvišici (kojom smo danas išli) ima pet vrlo velikih kamenih grobova (stećaka). Ne samo mi, nego i sami Turci čuđahu se kako je tih pet velikih kamenova, četvrtasto isklesanih, iznešeno na ovu glavicu. Tu leži vojvoda Radoslav Pavlović (Hercog Paulovitz von Radasel) koji je nekada vladao u toj zemlji, njegova žena, jedan sin, njegov brat i vjerni mu sluga (dvorjanin).²⁶² Na velikom grobnom kamenu je isklesan na srpskom jeziku i srpskim pismenima napis sa ovim mislima (riječima): ‘Ja, vojvoda Pavlović od Radasela (Radoslav Pavlović), gospodar i knez ove zemlje, ležim ovdje u ovom grobu. Dok življah, ne mogaše me turski car nikojim junaštvom, ni kakvim darovima, pa ni borbom, ni velikom silom sa moje zemlje ni potisnuti ni pobijediti; još manje sam mislio da se odreknem svoje vjere. Bog mi je dao da sam mnogo puta pobijedio Turke. Hvala Bogu i slava što vazda vjerovah i što svoju zemlju ostavljam još u hrišćanskoj vjeri’. Zatim, blizu pomenutog velikog groba, a na drugom mjestu, nalazi se drugi nadgrobni kamen, ali drukčijeg oblika i ne toliko velik. Tu leži vjerni

²⁵⁹ Isto. 149.

²⁶⁰ Isto. 151; Динић М. 1947. 38; Раčki F. 1975. 115.; Раčki F. 1869. 163.

²⁶¹ Kuripešić B. 1950.

²⁶² “Onih pet grobova su: Radoslava Pavlovića, žene mu Teodore, sina Ivaniša, brata Petra i nepoznatog vlastelina iz njegove pratnje” (napomena prevodioca). Kuripešić B. 1950. 24. nap. 84.

*sluga rečenog vojvode, koji je bio vjeran vitez. O njegovim junačkim djelima još mnogo pjevaju Bošnjaci i Hrvati. Na kamenu je isklesan krst i natpis na srpskom jeziku i srpskim slovima sa ovim mislima (riječima): 'Vojvoda Pavloviću, gospodaru moj, tebe ljubljah za svoga života, vjernom službom služah tvojoj glavi (služih tebi). Sada ležim mrtav pod tvojim nogama, jer hoću i u zemlji da sam ti vjeran sluga. Ti si to zaslužio, jer je tvoj mač za vjeru hrišćansku posjekao mnogo Turčina.' U subotu, 17. septembra, krenusmo iz Rogatice ili Zelenog Pazara preko vrlo velike, duge i kamenite gore, koja se zove Semeć, zatim siđosmo u dvije vrlo duboke doline k vodi Drini [...]'*²⁶³

Kada su Pavlovići nestali, Dubrovčani su smatrali da su se ugasile i njihove obaveze u davanju konavoskog dohotka. Međutim, već je u julu 1464. Isa-beg Ishaković preko svoga poslanika tražio od Dubrovačke vlade da se taj tribut njemu daje, što ovaj odbija.²⁶⁴ Republika je poslije ovog zahtjeva ostala na miru do septembra 1474. godine, kada je u Dubrovnik stigao sultanov sklav Ibrahim sa fermanom Mehmeda II od 8. jula te godine, gdje se turski suveren pojavljuje kao nasljednik prava Pavlovića.²⁶⁵

Mehmed II je tražio isplatu svega što su dugovali Pavlovićima od 1463. godine: poklad od 9.000 perpera sa po 450 perpera godišnje kamate, po 100 dukata godišnjeg najma za njihovu kuću u Dubrovniku i po 700 perpera dohotka što su davali Pavlovićima za Konavle.²⁶⁶ Republika se iz ovog izvukla više velikim poklonima nego argumentima, da bi nekadanja obaveza prema Pavlovićima u odnosu na novog gospodara Bosne otišla u zaborav.²⁶⁷

Zaključak

Posljednji Pavlovići koji su vladali svojom oblasti od kraja 1441. do 1463. godine u historiji srednjovjekovne Bosne moraju dobiti svoje mjesto između dva borbom suprotstavljena pola: izvjesno ojačane centralne vlasti i hercega Stefana Vukčića. Poslije smrti Radoslava uspostavljen je mir između njegove

²⁶³ Isto. 24-25.

²⁶⁴ Динић М. 1935. 250. нап. 19; Труhelка Ћ. 1911. 337.

²⁶⁵ Труhelка Ћ. 1911. 337; Динић М. 1935. 250; Божић И. 1952. 199.

²⁶⁶ Стојановић Љ. 1934. I/2. 251-252; Труhelка Ћ. 1911. 338; Динић М. 1935. 250; Божић И. 1952. 199.

²⁶⁷ Динић М. 1935. 250.; Божић И. 1952. 200.

udovice Teodore i sinova sa Kosačom, ali samo do prve prilike koja se ukazala pri promjeni na bosanskom prijestolju. Novoizabranom kralju Stefanu Tomašu, pored drugih i u Bosni i vani, od prvog dana je bio oponent Stefan Vukčić, koji je podržavao Radivoja, starog pretendenta. Tomašu je u zemlji prirodni saveznik Ivaniš Pavlović i obojica će kroz ovu koaliciju u ratovima protiv Kosače 1444, 1445, 1449. pokušati da zadovolje svoje interese: kralj kroz antagonizam među oblasnim gospodarima da proširi područje svoje neposredne vlasti, a Pavlović daleko od moći djeda mu Pavla, a i Radoslava, kroz savezništvo se osvetiti i povratiti južne krajeve. Ivaniš iz ove saradnje nije dobio ni osvetu ni staru zemlju, ali je ostao zabilježen kao čovjek odlučne volje da se vrati nekadanjoj teritorijalnoj i političkoj veličini, što vidimo i u časovima svadbenog kompromisa kralja i Katarine, kćerke vojvode Stefana, sredinom maja 1446. godine u Milodražu, kojoj on u znak neslaganja s tom novom politikom ne prisustvuje.

Njegovi nasljednici vojvoda Petar i knez Nikola pali su jedno vrijeme u punu zavisnost od Kosače i davali su mu vojsku u početku njegovog rata s Dubrovnikom 1451. godine.

Život im je tekao u miru, jer je i atmosfera Bosne toga vremena bila smirujuća, bez vlasteoske zakrvavljenosti, čemu je uzrok kako kroz ratove pokazana nemogućnost ovih podjela tako i sve jači turski pritisak koji ih je ujedinjavao i u isto vrijeme tu podjelu oblasti konzervirao.

Inače, cjelokupan život Ivaniša, Petra i Nikole odaje pripadnost vrhu bosanskog društva. Njihovi akti, kao i predaka im, odišu isto tako punom samosviješću, mada su, rekosmo, u odnosu na njih inferiorniji. Oni su “gospoda rusaška” i “gospoda rusagu”, a imaju: podložno plemstvo sa saborom u zametku, građanski stalež u procesu formiranja, Vlahe-stočare, seljake, naplaćuju tzv. regalna prava u trgovima i rudnicima, carine na putevima i samostalne komunikacije sa vanjskim svijetom, na prvom mjestu Dubrovnikom, a kojima se prožimaju u privredi i čiji su i plemići, kao i razvijenu kulturu. Svih im je ponašanje i dobro i loše, adekvatno ponašanju sudruga po maču. Manifestacije djelovanja oblasnih gospodara su manje-više identične u epohi skorog turskog dolaska.

IZVORI I LITERATURA

A. IZVORI

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD)

- Consilium Rogatorum
- Consilium Maius

B. LITERATURA

- Anđelić P. 1962. "Izveštaj o probnom iskopavanju na srednjovjekovnom gradu Borču". *Glasnik Zemaljskog muzeja br. 17*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Anđelić P. 1970. *Srednjovjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*. Djela 38. Odjeljenje društvenih nauka 23. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
- Babić A. 1964. "Fragment iz kulturnog života srednjovjekovne Bosne". *Radovi Filozofskog fakulteta 2*. Sarajevo: Filozofski fakultet u Sarajevu.
- Божић И. 1952. *Дубровник и Турска у XIV и XV веку*. Српска академија наука. Посебна издања 200. Београд: Историски институт 3.
- Ђирковић С. 1964.а). *Историја средњовековне босанске државе*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђирковић С. 1974. "Русашка господа". *Историјски часопис 21*. Београд:
- Ђоровић В. 1939. "Из прошлости Босне и Херцеговине (1. Војвода Иваниш Павловић, 2. Питање женидбе херцега Стјепана и његових синова 1455)". *Годишњица Николе Чупића, 48*. Београд:
- Ђоровић В. 1940. *Хисторија Босне*. Посебна издања 129. Друштвени и историски списи 53. Београд: Српска краљевска академија.
- Ћremošnik G. 1952. "Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka (III. Humske povelje i pisma)". *Glasnik Zemaljskog muzeja (Nova serija) 7*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Čubrilović V. 1953. "Poreklo muslimanskog plemstva u Bosni i Hercegovini". *Jugoslovenski istorijski časopis I/3-4*. Ljubljana-Zagreb-Beograd:
- Ђирковић С. 1964.б). *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*. Посебна издања 300. Одељење друштвених наука 48. Београд: Српска академија наука.
- Filipović S. M. 1934. "Varošica Olovo s okolinom". *Franjevački vijesnik XLII/7-8*. Beograd:
- Gelcich J. –Thallóczy L. 1887. *Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum Regno Hungariae*. Budapest:

- Грујић Р. 1926. “Конавли под разним господарима од XII до XV века”. *Споменик Српске краљевске академије* 66. Земун:
- Динић М. 1935. “Дубровачки трибути – Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, провижиун браће Влатковића”. *Глас Српске краљевске академије*. Београд:
- Динић М. 1940. “Земље херцега Светога Саве”. *Глас Српске краљевске академије*. Београд:
- Динић М. 1934. “Прилози за историју ватреног оружја у Дубровнику и сусједним земљама”. *Глас Српске краљевске академије*. Београд:
- Динић М. 1947. “Један прилог за историју патарена у Босни”. *Зборник Филозофског факултета I*. Београд:
- Динић М. 1955. *Државни сабор средњевековне Босне*. Посебна издања 231. Одељење друштвених наука 13. Београд: Српска академија наука
- Динић М. 1967.а). *Из Дубровачког архива, III*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Треће одељење. Књига 22. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Динић М. 1967.б). *Хумско-требињска властела*. Посебна издања 397. Одељење друштвених наука 54. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Елезовић Г. 1940. *Турски споменици I/1*. Београд:
- Handžić A. 1975. *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo: Svjetlost.
- *Historija naroda Jugoslavije*. 1953. I. Zagreb:
- Ивановић М. К. 1948. “Прилози за историју царина у средњевековним српским државама”. *Споменик Српске академије наука и уметности*, 97. Одељење друштвених наука 76. Београд:
- Ивић А. 1907. “Радослав Павловић, велики војвода босански”. *Летопис Матице српске*. књ. 245. 1-32. *Летопис Матице српске*. књ. 246. 24-48. Нови Сад:
- Iorga N. 1899. *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle, II*. Paris:
- Jelenić J. 1912. *Kultura i bosanski franjevci I*. Sarajevo:
- Jireček K. 1892. “Glasinac u srednjem vijeku”. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 2. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Јиречек К. 1952. *Историја Срба I*. Београд:
- Klaić V. 1882. *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*. Zagreb:
- Kovačević D. 1961. *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*. Djela 18. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 13. Sarajevo: Naučno društvo NR Bosne i Hercegovine.
- Kovačević D. 1965.а). “Prača”. *Enciklopedija Jugoslavije VI*. Zagreb:
- Kovačević D. 1965.б). “Olovo”. *Enciklopedija Jugoslavije VI*. Zagreb:
- Kovačević D. 1971. “O knezovima u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne”.

Radovi Filozofskog fakulteta 6. Sarajevo:

- Kovačević D. 1954. "Razvoj i organizacija carina u srednjovjekovnoj Bosni". *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine* 6. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine.
- Kovačević-Kojić D. 1963. "Srednjovjekovni katun po dubrovačkim izvorima". *Simpozijum o srednjovjekovnom katunu*. Posebna izdanja 2. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 1. Sarajevo: Naučno društvo Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine.
- Kreševljaković H. 1971. "Višegrad". *Enciklopedija Jugoslavije VIII*. Zagreb:
- Kuripešić B. 1950. *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju* (preveo sa njemačkog Đorđe Pejanović). Sarajevo:
- Mazalić Đ. 1942. "Borač, bosanski dvor srednjeg vieka". *Glasnik Zemaljskog muzeja br. 53*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Mazalić Đ. 1949/50. "Kraći članci i rasprave (2. Kraj iz koga su Pavlovići porijeklom)". *Glasnik Zemaljskog muzeja*. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine. 219-223.
- Mazalić Đ. 1959. *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Djela 14. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 10. Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine.
- Мазалић Ђ. 1940. "Борач – Средњовјековни град породице Павловића". *Југословенски лист*, XXIII/267. Сарајево: 10. XI 1940. 9.
- Mazalić Đ. 1955. *Srednji vijek. Kulturna istorija Bosne i Hercegovine*. Sarajevo:
- Miklosich F. 1858. *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosne Ragusii*. Viennae:
- Rački F. 1869. "Bogomili i patareni". *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 8. Zagreb:
- Rački F. 1975. *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Радонић Ј. 1902. "О кнезу Павлу Раденовићу. Приложак историји Босне крајем XIV и поч. XV века". *Летопис Матице српске*, књ. 211. 39-63; *Летопис Матице српске*. књ. 212. 34-62. Нови Сад:
- Радонић Ј. 1934. *Дубровачка акта и повеље, I/1*. Београд:
- Skarić V. 1930. "Popis bosanskih spahija iz 1123 (1711) godine". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 42. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Skarić V. 1937. *Sarajevo i njegova okolina od najstarijih vremena do austro-ugarske okupacije*. Sarajevo: Opština grada Sarajeva.
- Šabanović H. 1952. "Upravna podjela jugoslovenskih zemalja pod turskom vladavinom do Karlovačkog mira 1699. god". *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 4. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine.
- Скарић В. 1922. "Жупа и град Борач у Босни". *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор* 2. Београд:

- Станојевић С. 1923. "Студије о српској дипломатици (XV. Сведоци)". *Глас Српске краљевске академије* 90. Сремски Карловци:
- Станојевић С. 1933. "Студије о српској дипломатици (XIX. Наредба за писање повеља)". *Глас Српске краљевске академије* 96. Београд:
- Стојановић Љ. 1929. *Старе српске повеље и писма, I/1*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење. Споменици на српском језику 19. Београд-Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Стојановић Љ. 1934. *Старе српске повеље и писма, I/2*. Зборник за историју, језик и књижевност српског народа. Прво одељење. Споменици на српском језику 24. Београд-Сремски Карловци: Српска краљевска академија.
- Šabanović Н. 1958. "Bosansko krajište 1448-1463". *Godišnjak Istoriskog društva Bosne i Hercegovine* 9. Sarajevo: Istorisko društvo Bosne i Hercegovine. 177-220.
- Šabanović Н. 1959. *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Djela 14. Naučno društvo Bosne i Hercegovine. Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka 10. Sarajevo:
- Truhelka Ć. 1901. "Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 13. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Truhelka Ć. 1909. "Fojnička kronika". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 21. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Truhelka Ć. 1911. "Tursko-slovjanski spomenici dubrovačke arhive". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 23. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine.
- Truhelka Ć. 1917. "Konavòski rat (1430-1433)". *Glasnik Zemaljskog muzeja* 29. Sarajevo: Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine. 145-211.
- Vego М. 1957. *Naselja bosanske srednjevjekovne države*. Sarajevo: Svjetlost.

SUMMARY

THE LAST PAVLOVIĆI – BOSNIA IN THE MIDDLE OF THE 15TH CENTURY

The last members of the Pavlović family, who ruled their domain from the end of 1441 to 1463, must be assigned a place in the history of medieval Bosnia between two confronted sides: a seemingly strengthened central power of the Bosnian Kings and Herzog Stjepan Vukčić. After the death of Radoslav Pavlović peace was established between his widow Teodora and his sons with Stjepan Vukčić Kosača, but only until the first chance which appeared after the change on the Bosnian royal

throne. The newly elected King Stjepan Tomaš, among others in Bosnia and abroad, was opposed by Stjepan Vukčić, who supported Radivoj, the old aspirant to the Bosnian crown. In Bosnia itself, Tomaš's natural ally was Ivaniš Pavlović, and both of them tried to satisfy their interests through this coalition during the wars against Stjepan Vukčić in 1444, 1445, and 1449: the King tried to broaden the spectre of his own rule by using the antagonisms amongst the nobility, while Ivaniš Pavlović, far from the power held by his grandfather Pavle and father Radoslav, attempted to gain revenge and reclaim lost territories in the South. From this alliance Ivaniš did not gain reprisal or his old possessions, but rather strengthened his will to return to former territorial and political greatness. This can be seen from the marital festivities held in Milodraž during the month of May 1446, at the marriage between the King and Katarina, the daughter of Herzog Stjepan Vukčić, where Ivaniš was absent in disagreement with this new political turn of events.

His heirs Duke Petar and Count Nikola at one point fell into complete dependence on Stjepan Vukčić, even sending him troops at the beginning of his war against Ragusa in 1451. Their life was peaceful because the atmosphere in Bosnia at that time was also calm, without any feudal conflicts, since the previous wars confirmed that these divisions could not stand and that the Ottoman pressure, which united the nobility also conserved the mentioned partitions at the same time.

The whole life of Ivaniš, Petar and Nikola, shows an adherence to the peak of the Bosnian society. Their actions, as well as the actions of their ancestors, also reflect a full self confidence, even though, as we have shown, they were inferior to them. They were Barons of the Realm, and they had under their control a subordinate nobility with a council in its primary stages, an emerging town class, the shepherd Vlachs, and peasants. They also collected the so-called regal rights in the markets and mines, customs duties on the roads and were in charge of independent communications with the outside world, first of all Ragusa, to whose nobility they belonged to, and which strongly influenced the economy and culture. Their behaviour, good or bad, is on par with the behaviour of other comrades in arms. The manifestations of regional magnates in Bosnia are more or less identical in the time of imminent Ottoman arrival.

Key words: The land of the Pavlovići, medieval Bosnia, 15th century, Ivaniš Pavlović, Duke Petar Pavlović, Count Nikola Pavlović